

OP HET NETVLIES

OORLOGSLEED OP HET WITTE DOEK

FILM EN TRAUMA

Patiënt en psychiater in de 20e eeuw

VERFILMING VAN HET EIGEN OORLOGSVERLEDEN

Een interview met Lidija Zelovic

VERBONDENHEID ALS CENTRAAL BEGRIP

Een interview met Jan-Wilke Reerds

Inhoud

4 Psychisch leed verbeeld op het witte doek

9 Een film maken als traumatherapie

13 Interview met Wiam Al-Zabari over zijn documentaire *Mijn vader, Nour en ik*

18 Wim Wertheim's terugblik op militaire missies

33 Interview met NIOD-onderzoeker Peter Keppy

37 Interview Lidija Zelovic over *My own Private War*

27 Onderzoek naar je familie in oorlogstijd

Redactioneel

Met een mix van trots, dankbaarheid en een vleugje weemoed schrijf ik mijn laatste redactioneel als hoofdredacteur van *Impact Magazine*. Bijna vijf jaar lang heb ik mij, samen met het team van redacteurs, ingezet om bijzondere verhalen, die vaak onbekend en onverteld waren, te delen.

Er zijn 19 naar mijn idee indrukwekkende themanummers verschenen, waarvan een groot aantal een directe link hadden met de actualiteit. In de afgelopen jaren zijn wij ook een paar mooie samenwerkingen aangegaan zoals met de NCTV, voor het themanummer Dreiging, en met 113 Zelfmoordpreventie voor het themanummer Uitzichtloos. Diverse toonaangevende mensen hebben wij mogen interviewen en vele verhalen hebben wij verteld. Wij hebben niet alleen geprobeerd om het lijden en de pijn te belichten, maar ook de veerkracht en doorzettingsvermogen van de mensen die we geportretteerd hebben.

Zoals ik in mijn eerste redactioneel al schreef, zijn alle nummers van *Impact Magazine* vooral het werk van onze deskundige, bevlogen en enthousiaste redacteurs. Met allen was het fijn werken en ik vind het een eer dat ik al die jaren deel heb mogen uitmaken van deze redactie. Het was een reis vol uitdagingen, maar ook vol hoop en inspiratie. Het heeft mijn interesse voor en kennis van de Tweede Wereldoorlog en alle overige onderwerpen waar wij over geschreven hebben doen toenemen. Ik heb boeken gelezen die ik anders misschien niet gelezen zou hebben, ik heb diverse tentoonstellingen bezocht en ik heb films en documentaires gezien die vaak diepe indruk op mij gemaakt hebben. Het is een verrijking van mijn leven.

Met ingang van 1 januari 2024 draag ik het stokje over aan mijn collega en opvolger Nienke Smit. De afgelopen jaren heeft u regelmatig kennis kunnen maken met haar prachtige columns en mooie interviews. Ik heb dan ook het volste vertrouwen in haar vermogen om het werk voort te zetten en nieuwe perspectieven te bieden.

Het ga u goed.

Ellen Klaassens – Hoofdredacteur Impact Magazine

EN VERDER

- 17 COLUMN**
Tine Molendijk: Over Oppenheimer en de splitsing van atomen en geest
- 22 INTERVIEW**
Interview met ARQ-oprichter Jan-Wilke Reerds
- 26 COLUMN**
Nienke Smit: Oorlog is geen film
- 31 5 VRAGEN AAN**
Simona Karbouniaris over het boek *Trauma begrijpen in 33 vragen*
- 40 BEELDVERHAAL**
Tentoonstelling *Kunst in het Derde Rijk*
- 42 COLUMN**
Bart Nauta: Wentelen in schaamte
- 43 UITGELICHT**
Boeken en films
- 47 NtVP**

impact over de psychosociale gevolgen van ingrijpende gebeurtenissen

Impact informeert, agendeert en discussieert over de psychosociale gevolgen van ingrijpende gebeurtenissen op zowel mensen, organisaties als samenleving. Het magazine is gericht op mensen die zich beroepsmatig bezighouden met de psychosociale gevolgen van rampen, crisis, oorlog en geweld, zoals hulpverleners, onderzoekers en beleidsmakers. Daarnaast focust Impact zich op een brede groep professionals en anderen met interesse in terugkerende actuele thema's als psychotrauma, psychosociale hulp na rampen en crisis als ook oorlog, vervolging en geweld.

Impact is een uitgave van ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld en wordt mede mogelijk gemaakt door het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) en de Nederlandstalige Vereniging voor Psychotrauma (NtVP).

Abonnement Impact komt vier keer per jaar uit, een jaarabonnement kost € 27,50. Abonneren kan door een mail te sturen naar impactredactie@arq.org

Redactie Ellen Klaassens (hoofdredacteur), Lucia Hoenselaars, Bart Nauta, Onno Sinke en Arjen van Lil

Redactie coördinatie Marleen van de Ven

Redactieadres Nienoord 5, 1112 XE Diemen

Contact Tel. 088-3305190, e-mail: impactredactie@arq.org

Uitgave 7de jaargang, 2023 - nr. 4

Oplage 1.100 exemplaren

Vorm en productie Bruksvoort Design

ISSN 2543-2591

OP HET NETVLIES

De verbeelding van psychisch leed op het witte doek

Een Amerikaanse veteraan wordt onder hypnose gebracht in de kliniek. Fragment uit de film Let There Be Light uit 1946.

No scenes were staged. Een jonge man komt een behandelkamer binnen gestrompeld, ondersteund door twee verplegers; een andere man krijgt geen woord over zijn lippen, zelfs niet zijn eigen naam; en een derde kijkt schrikachtig omhoog wanneer hij het heeft over Duitse vliegtuigen - vliegtuigen die hem nog steeds teisteren.

Het zijn jonge Amerikaanse mannen die te veel oorlog hebben gezien. Niet veel later in de film, na openhartige gesprekken met een psychiater te hebben gehad, na groepstherapieën, maar ook na injecties en hypnose, lijken de mannen te zijn bevrijd van hun demonen. Tijdens een spel honkbal wordt er gierend, geschreeuwd en gelachen - we zien gezonde jongens die weer kunnen opgaan in hun spel. Toch werd de documentairefilm *Let There Be Light* in 1946 door de Amerikaanse landmacht verboden. De beeltenis van psychisch leed en herstel bleek problematisch. Maar waarom?

Door Arjen van Lil

De ontwikkeling van de fotografie en cinematografie in de late 19e eeuw gaf een revolutionaire draai aan de menselijke perceptie van de werkelijkheid. Niet langer was deze werkelijkheid verbonden aan de directe ervaring van de mens, in het hier en nu. De realiteit, 'zoals deze was', kon nu ook op beeld worden vastgelegd, bewegend beeld zelfs. De objectiviteit van personen, gebeurtenissen

en voorwerpen werd daarmee voorzien van een verdiepingsslag: hetgeen op beeld was vastgelegd, representeerde een nieuwe vorm van waarheid en authenticiteit. Naast komedie was het genre *actualités* dan ook razend populair. Het waren gewone, alledaagse beelden van mensen op straat. Een weergave van het leven zoals dat 'echt was'. Het zou nu lege bioscoopzalen opleveren.

Maar, zoals dat gaat met de mens en de dingen die hij uitvindt, werden al snel de grenzen van het nieuwe waarheidsmedium opgezocht. Want die werkelijkheid die het objectief vastlegde ('objectief' is een ander woord voor de lens), bleek helemaal niet zo objectief. Regisseurs zagen in dat ze het publiek door middel van perspectief en montage trucjes konden manipuleren. De *science fiction* film *Le voyage dans la lune* van de Franse illusionist Georges Méliès uit 1902 bleek een enorm succes in Europa en de Verenigde Staten vanwege een scène waarin een ruimteschip crashte in het oog van een door *special effects* 'vermenselijkte' maan. Het zette de wereld op zijn kop. Na de *actualités* was het de *trick film* die de meeste populariteit genoot.

Tussen feit en fictie

Maar ook de verbeelding van oorlog nam in populariteit toe. Enerzijds als actualiteit, anderzijds als tijdloze, menselijke fascinatie. Zo werd de film *The Battle of the Somme* uit 1916 door maar liefst 20 miljoen Britten bekeken. Maar wat oorlog aanrichtte binnen de mens, ontsnapte aan het oog van de camera en, nog tot zekere hoogte, aan het oog van de mens. Want waar oorlog en geweld de vroege 20e-eeuwse mens bekend waren, was het ons inmiddels zo bekende discours over psychologisch trauma, leed en gevolg nog geen breed gedeelde categorie.

Toch bereikten de *shellshocked* en *Kriegsneurotiker* in hetzelfde jaar, aan weerszijden van het front, het witte doek. De Britse arts Arthur Hurst en de Duitse neuroloog Max Nonne bemachtigden beiden een camera en zagen kans om de patiënten in hun klinieken in respectievelijk Newton-Abbot en Hamburg vast te leggen. De beelden waren aanvankelijk bedoeld voor een medisch publiek. Het was een manier om de schokkerige bewegingen

van de psychisch verwondde militairen vast te leggen ten behoeve van de wetenschap: de spasmen en spiertrekkingen waren niet altijd reproduceerbaar, en dus konden deze, eenmaal vastgelegd op beeld, achteraf worden geanalyseerd. De beelden - een encensering van situaties voor en na therapie - zijn tot op heden bewaard gebleven en geven een unieke inkijk in de oorlogspychiatrie van die tijd.

Het bleef een verbeelding van een eerdere klinische realiteit

Maar ook Hurst begreep de kunstgrepen van de camera. Een scène uit september 1917 laat de strompelende *shellshocked* sergeant Bissett zien, steunend op twee wandelstokken. Vervolgens, op beelden van twee maanden later, loopt de sergeant er weer gezond bij. Edgar Jones, professor aan King's College London, merkte op dat de groep verplegers en schoorsteenrook op de achtergrond in deze twee scènes identiek zijn.¹ Er zat dus helemaal geen tijd tussen de beelden in: sergeant Bissett simuleerde de situatie van vóór zijn behandeling. Voor Hurst maakte dit waarschijnlijk geen verschil: het bleef een verbeelding van een eerdere klinische realiteit.

Ook Nonne is beticht van het spelen met de realiteit. Zo zouden de patiënten in zijn film onder hypnose hun eerdere symptomen hebben nagebootst. In tegenstelling tot Hurst zag Nonne in zijn film daarnaast een eigen rol weggelegd: hij brengt zijn patiënten persoonlijk ten tonele. Zodoende ontstaat er een spookachtige *danse macabre* tussen Nonne, gekleed in een witte doktersjas,

Sergeant Bissett voor en na zijn behandeling door Arthur Hurst, 1917.

met de patiënt als zijn danspartner. Als een marionettenspeler stuurt hij de schokkerige bewegingen van de patiënt met theatrale gebaren aan. Het moge duidelijk zijn voor de kijker: hier gebeuren wonderen. Zieken worden in een mum van tijd genezen; blinden kunnen weer zien; verlamden kunnen weer lopen.

De Bijbelse genezingen van Hurst en Nonne vormden een reactie op de maatschappelijke bedreiging die de legioenen van psychisch gewonden vormden. Beide artsen claimden over het probate geneesmiddel te beschikken waarmee soldaten weer snel terug konden keren naar het front. Want voor zover de patiënt centraal staat in de films, geldt dat ook voor de arts. De films vormden voor hen een podium waarop zij hun therapeutische successen konden demonstreren. De producties dienden welbeschouwd zelfpromotie. Zo reisde Nonne als een toverdokter het land door met zijn film en de zogenoemde *Blitzheilungen*.

Het waren gangbare methoden die de tijdgeest goed vatten: de patiënt moest duidelijk gemaakt worden dat hij eigenlijk niet ziek was.

Maar zo uitvoerig als de twee collega's de situaties van voor en na de therapie tentoonstellen, zo geheimzinnig blijft de situatie tussenin: namelijk, de behandeling zelf. Een tussentitel legt uit dat Nonne zijn patiënten genas door middel van *Suggestiv-Heilung in Hypnose*; Hurst deed dit volgens *suggestion, persuasion and re-education*. Het waren gangbare methoden die de tijdgeest goed vatten: de patiënt moest duidelijk gemaakt worden dat hij eigenlijk niet ziek was. Voor vele artsen was de patiënt een acteur; een simulant die symptomen veinsde, soms onbewust, om zo onder de militaire dienst uit te komen. Het zou betekenen dat Hurst en Nonne hun patiënten hebben gevraagd een eerdere situatie (onder hypnose) te simuleren tegenover de camera, die eigenlijk, volgens de overtuiging, al geacteerd was.

Het maakt de films van Hurst en Nonne op zijn minst ingewikkeld. Wat is nog 'echt' en wat is 'nep'? We moeten ons realiseren dat die speling tussen feit en fictie juist tot de opvatting van de tijd behoorde. De illusie van realiteit was een geaccepteerd cinematografisch gebruik. Psychisch leed ten gevolge van oorlog was daarnaast nog geen geaccepteerde en maatschappelijk gedeelde

realiteit. Toegeven aan het psychisch leed zou de staat veel geld kosten en, volgens de filosofie van de tijd, vooral de moraal flink aantasten. Het moest beheerst worden; het mocht geen realiteit worden. En daar speelden de *Blitzheilungen* van de twee artsen op in. De dreiging die de psychisch gewonden vormden voor de Britse en Duitse autoriteiten kon met een knip van de vingers worden opgelost.

Simulatie voorbij

Het simuleren van eerdere situaties leek een manier om de werkelijkheid in te halen. Het had zich tenslotte al voorgedaan, dus waarom zou dat niet voor de camera herhaald mogen worden? Zonder het te weten draaide de Franse regisseur Abel Gance deze frase om in zijn speelfilm *J'accuse* uit 1919. Het had zich nog niet voorgedaan, maar zou wel op camera worden uitgebeeld.

In een van de meest gevierde scènes uit de vroege cinema is te zien hoe hoofdrolspeler Jean, een Franse militair die is teruggekeerd van het front, zijn ervaringen met de dorpingen deelt. Met grote ogen vertelt hij hoe hij op een slagveld stond, bezaaid met de doden. Totdat zich een *prodigieux miracle* voordeed. Op beeld is het slagveld te zien met de vele gesneuvelde militairen - die plots opstaan uit de dood. Verminkt en gewond bewegen ze zich voort, terug naar hun huizen en families om verhaal te halen: *Heeft onze dood een doel gediend?*

Het shot vormt een visueel spektakel maar alleszins meer dan dat. De honderden herrezen doden werden namelijk gespeeld door soldaten die regelrecht van het front kwamen, vanuit de loopgraven van Verdun. Acht dagen na de opnamen verstreek hun verlof en moesten zij weer terug naar het front. 'Ze speelden de doden, wetende dat zij naar alle waarschijnlijkheid binnenkort zelf dood zouden zijn', aldus regisseur Abel Gance.² Een aantal weken na de opnamen stierf 80% van de mannen een tweede dood - ditmaal zonder wederopstanding.

J'accuse, een pacifistische film, verkocht goed aan het Europese publiek. Het was een manifest tegen de oorlog die was geweest en de oorlog die nog kon komen, en positioneerde zich binnen een bredere naoorlogse cinematografische trend. Zo speelde de Duitse expressionistische horrorfilm *Das Cabinet des Dr. Caligari* uit 1920 - het verhaal over een arts en een slaapwandelaar - met het concept van krankzinnigheid en de traumatische herinnering. De twee schrijvers van de film hadden de oorlog en de binnenkant van de psychiatrische kliniek persoonlijk meegemaakt.

Na de Tweede Wereldoorlog leek de innerlijke belevingswereld van het oorlogsslachtoffer zich geleidelijk te openbaren - op het witte doek, in ieder geval. De 'praatcultuur' die ons nu zo vertrouwd is, was verre van realiteit en de militaire psychiatrie had weliswaar lessen uit de Eerste Wereldoorlog getrokken, maar erkende nog niet de oorlog als etiologische factor die psychisch leed veroorzaakte.

Het maakte de weergave van de jonge Amerikaanse mannen in *Let There Be Light* van regisseur John Huston

voorstrevend. Dit had vooral te maken met de manier waarop Huston zijn documentaire filmde. Hij maakte gebruik van verborgen camera's om zo de kijker te suggereren dat deze getuige was van een realiteit zonder script. Op andere momenten was de camera duidelijk zichtbaar en, zo bleek, dit had zelfs een bevorderend effect op het herstel van de patiënten: de gefilmde veteranen herstelden sneller dan anderen. De verborgen camera's in de behandelkamers en de close-up shots van geëmotioneerde veteranen legden een wereld bloot die voor veel Amerikanen nog onbekend was. Er werd gepraat over de impact van oorlog; dat het normaal is dat de menselijke conditie hier soms onder bezwijkt; en dat de samenleving waarnaar de veteraan terugkeert, daar soms verkeerde beelden bij heeft. Waar Hurst en Nonne de behandeling buiten beeld lieten, stond deze bij Huston centraal.

En dat leek precies het probleem. Hoewel de documentaire eindigt met een gezond wedstrijdje honkbal - een *happy end* dat bij menig Amerikaan resoneerde - lag in de gefilmde behandelkamerscenes juist ook een vorm van erkenning verscholen. Het psychisch lijden van de veteranen was echt en mocht er zijn. En dat, op zijn beurt, mocht er niet zijn. Het zou vele veteranen kwalificeren voor psychische hulp en compensatieregelingen. Ook zou het naoorlogse rekruten demoraliseren. De Amerikaanse landmacht wist de met overheidssteun gemaakte film tegen te houden voordat deze werd gepubliceerd. Het geeft weer hoe moeizaam de erkenning van psychisch oorlogsleed verliep. Waar Hurst en

Foto Dick Coerssen/ANP

Rabbin Awraham Soetendorp voorziet leden van de Tweede Kamer van informatie bij de vertoning van de documentaire Begrijpt u nu waarom ik huil in 1972.

Nonne met rookgordijnen en vingerknippen om het oorlogstrauma heen dansten, sprak Huston in zijn film te vrijuit. Huston reageerde dat het leger de *warrior myth* in stand wilde houden, namelijk dat Amerikaanse soldaten sterker dan voorheen en als ongebroken helden uit de oorlog terugkeerden.

Een diepere realiteit

In 1972 nodigde rabbijn Awraham Soetendorp leden van de Nederlandse Tweede Kamer uit tot de bezichtiging van de documentaire *Begrijpt u nu waarom ik huil?* in Den Haag. De film uit 1969, geregisseerd door Louis van Gasteren, legt het tweespel vast tussen psychiater Jan Bastiaans en Joop, een overlevende van meerdere concentratiekampen. Het geeft een inkijk in de roemruchte LSD-behandelingen van Bastiaans, maar vooral ook in de getroebleerde belevingswereld van Joop. Met close-ups kruipt de kijker in het hoofd van Joop; zweetdruppels zijn zichtbaar; iedere afdwaling van zijn ogen kan worden gevolgd.

De details van Van Gasteren's manier van filmen, gepaard met de heftige herinneringen van Joop, voorzien het leed van de patiënt van een onomstotelijke 'echtheid'. De kijker wordt gedwongen tot ongemak door zo dicht op de pijn van Joop te zitten. Zo ook de leden van de Tweede Kamer. De vertoning van *Begrijpt u nu waarom ik huil?* vond plaats te midden van het oploeiende maatschappelijk debat rondom de Drie van Breda. Drie Duitse oorlogsmisdadigers zouden hun vrijlating tegemoet gaan, tot grote verontwaardiging van vele

Nederlanders die de concentratiekampen hadden overleefd. Het zou een onrecht vormen tegenover het leed van de Nederlandse oorlogsgetroffenen en vormde de aanleiding voor rabbijn Soetendorps uitnodiging. Zes dagen na de vertoning, en na fel verzet vanuit verenigingen van oorlogsslachtoffers, besloot de Tweede Kamer om het verzoek tot gratieverlening af te wijzen. De film van Van Gasteren flirtte niet met de realiteit, maar trachtte te getuigen van een diepere realiteit.

Kun je de volledigheid van psychisch oorlogsleed op beeld vastleggen?

In de Russische documentaireserie *Kino-Pravda* uit 1922, oftewel 'film-waarheid', werd betoogd dat door middel van film een diepere waarheid kon worden getoond die anderszins niet met het blote oog zichtbaar was. De camera was objectiever dan de menselijke waarneming en kon daarmee een dimensie blootleggen die ons anders was ontgaan. Alsof de mens al die tijd slechts de schaduwen in Plato's grot heeft aanschouwd en dan nu, eindelijk, door middel van de camera de pure werkelijkheid kan vatten. Dat idee is zowel onthullend als dreigend. Want Plato stelde ook dat de mens helemaal niet klaar is om die werkelijkheid te zien: 'Het zal pijn doen aan zijn ogen als hij gedwongen wordt naar het licht zelf te kijken, dus zal hij zich weer omdraaien en zijn toevlucht zoeken bij de dingen die hij wel kan zien.'³

Het roept een fundamentele vraag op. Kun je de volledigheid van psychisch oorlogsleed op beeld vastleggen? Kan de lens zien, wat het netvlies heeft gezien?

Het is opvallend hoe beeldend de patiënten in de films van Hurst en Nonne zijn. Stompelend, stom of stuip-trekkend: hetgeen de militairen hadden meegemaakt vertaalde zich naar symptomen die voor het publiek zichtbaar dysfunctioneel moesten zijn. Om dit te benadrukken stond Nonne er zelfs met theatrale gebaren naast – het was tenslotte een stomme film. Maar ook in de film van Huston (met geluid) is deze nadruk nog aanwezig: de jongemannen kampen allen met een beduidend fysiek defect als gevolg van hun ervaringen. Hun mentale herstel wordt tenslotte geïllustreerd met hun enthousiaste deelname aan een sportwedstrijd. Ook Joop worstelt zichtbaar met zijn herinneringen, zwetend en krampachtig. In een tijd waarin het woord trauma nog weinig betekende, volstond het de camera niet bij een enkel aangezicht; het behoefde fysieke roering. Die

innerlijke dimensie van trauma en psychisch leed sprak nog niet voor zich.

Ons oog is inmiddels geconditioneerd om deze dimensie te zien. Het getekende gezicht van een veteraan; de ontwijkende ogen van een oorlogsvluchteling; de leegte in de blik van een kind; het kleinste trekje van een spier. Onze psychologische geletterdheid en preoccupatie met leed en trauma maakt dat wij ons moeiteloos de innerlijke wereld van personages op het scherm kunnen inbeelden. Wij hebben voelsprietten ontwikkeld die ons tot een uniek gevoelige kijker heeft gemaakt.

Dit heeft ook onze verwachtingen gestuurd. In 2021 schreef literatuurcritica Parul Sehgal in *The New Yorker* dat geen film meer aan het traumaplot ontkomt.⁴ De psychologisering van ons wereldbeeld heeft ons van een arsenaal voorzien waarmee wij het bewegende beeld zijn gaan duiden en interpreteren. Een personage dat zich zonder voorgeschiedenis in het hier en nu bevindt, is zodoende eerder de uitzondering geworden. Waar voorheen de realiteit van een immanente wereld vol trauma en psychisch leed confronterend was, ligt onze bevreemding nu juist in de suggestie van het ontbreken daarvan.

Arjen van Lil – junior beleidsonderzoeker/adviseur bij ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolgung en Geweld en eindredacteur van Impact Magazine.

NOTEN

1. Jones, E., 'War Neuroses and Arthur Hurst: A Pioneering Medical Film about the Treatment of Psychiatric Battle Casualties', *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences* 67.3 (2012), 345-373. Een scherp oog merkt op dat er wel meer aan de hand is. Zo lopen figuren op de achtergrond soms achteruit.
2. Uit: Brownlow, K., *The Parade's Gone By...* (New York, 1968), 614. De film van Gance vormde inspiratie voor George Romero's *Night of the Living Dead* uit 1968.
3. Plato, *De Staat* VII.514. De allegorie van de grot gaat over een groep mensen die hun hele leven gevangen zitten in een grot. Ze kijken voor zich uit naar een wand en achter hen brandt een vuur, het enige licht in de grot. Tussen hen en het vuur staat een muur en achter deze muur lopen mensen met allerlei objecten die ervoor zorgen dat de schaduwen van de dingen door het vuur op de muur vallen waar ze naar kijken. Ze denken dat ze werkelijke wereld voor zich zien, maar zien slechts een afgeleide.
4. Sehgal, P., 'The Case Against The Trauma Plot', *The New Yorker* (online, 27-12-2021).

Still uit de documentaire Hoe overleef ik - Francine Oomen doorbreekt het zwijgen.

Documentaires over intergenerationeel trauma

‘Een film maken over je trauma kan heel therapeutisch werken’

Dit jaar kwamen de documentaires *Mijn vader, Nour en ik*, *De zon in de nacht* en *Why My Mum Loves Russell Crowe* uit. Drie films waarin intergenerationeel trauma een rol speelt. Maar wat is een intergenerationeel trauma precies? En welke elementen hieruit zien we opduiken in films? Hadewich van Daalen – redacteur en researcher bij 2Doc.nl - ging in gesprek met Inez Schelfhout, klinisch psycholoog en psychotherapeut bij ARQ Centrum’45.

Door Hadewich van Daalen

Inez Schelfhout houdt zich bezig met kennisontwikkeling en -deling rondom intergenerationeel trauma: 'Het omvat het doorgeven van de psychologische effecten van een trauma van de ene generatie op de volgende.' Zo kan het voorkomen dat ouders door een traumatische ervaring hun rol binnen het gezin moeilijk kunnen oppakken. Voor kinderen kan het daardoor moeilijk zijn zich veilig te voelen. Ook kan er een rolverschuiving plaatsvinden: als kind zorg je dan, vaak al op jonge leeftijd, voor je ouders. Hierdoor kunnen kinderen klachten ontwikkelen.

Erkenning

Schelfhout geeft aan dat het voor nakomelingen een opluchting kan zijn te ontdekken dat dit fenomeen bestaat: 'Het kan een erkenning zijn van de problematiek die ze ervaren. Deze kinderen hadden daarvoor het idee, dat ze niet mochten zeggen dat ze zelf klachten hebben, omdat ze de traumatische gebeurtenis zelf niet hebben meegemaakt. Zij waren juist degenen die voor hun ouders zorgden, omdat die problemen hadden. Die kinderen hebben zichzelf aan de kant gezet. Met de erkenning dat overdracht van trauma bestaat komt er ruimte voor hun eigen narratief en leren ze zich uitspreken over wat ze zelf emotioneel ervaren.'

We zien dit in de documentaire *Vastgelegd* (2022). Dochter Batya Wolff spreekt daarin met haar vader Max Wolff, die zijn oorlogstrauma probeert te bedwingen door zijn gezin constant te fotograferen.

Max is een van de weinigen van zijn gehele familie die de Tweede Wereldoorlog heeft overleefd. Batya Wolff zegt in de documentaire: 'Ik groeide op met het gevoel dat je niet echt levend mocht zijn.' Ze erkent met enige schroom dat ook zij gevormd is door de gevolgen van de oorlog: 'Hoe de oorlog in mij zit, staat niet in verhouding tot wat hij heeft meegemaakt. Maar toch, als je met zo'n voorgeschiedenis op de wereld komt, kun je daar dan los van komen?'

Als je je ervan bewust bent dat je een trauma hebt geërfd van een ouder, kan je er zelf mee aan de slag

Doorbreken van de cyclus

Als je je ervan bewust bent dat je een trauma hebt geërfd van een ouder, kan je er zelf mee aan de slag. Bovendien kan je ervoor waken het trauma door te geven aan de volgende generatie. Als ook de derde generatie getraumatiseerd raakt, wordt er, volgens Inez Schelfhout gesproken van een transgenerationeel trauma: 'Transgenerationeel verwijst naar de invloeden vanuit opeenvolgende generaties en beslaan een langere tijdsperiode.'

Still uit de documentaire *Vastgelegd*.

Deze worsteling zien we in *Mijn vader, Nour en ik* (2023). Daarin probeert documentairemaker Wiam Al-Zabari te dealen met het gegeven dat hij het trauma van zijn vader heeft overgenomen. Als Al-Zabari zelf vader wordt, probeert hij voor zijn zoontje Nour een herhaling van de geschiedenis te voorkomen, juist door open te zijn. Via zijn documentaire vertelt hij Nour hoe de traumatische vlucht van zijn vader, van Irak naar Nederland, niet alleen zijn vader zwaar beschadigd heeft, maar ook hemzelf. Tijdens de eerste Golfoorlog keek de kleine Wiam uit naar de hereniging met zijn vader, in de hoop bij hem troost te vinden. Maar toen ze in Nederland weer samenkwamen, bleek zijn vader getraumatiseerd en niet in staat hem troost te geven.

De familie Moszkowicz

Voor meer makers is het naar buiten treden met hun verhaal een aanzet tot de doorbraak van een patroon. Zo maakt de kleinzoon van Max Moszkowicz (1926-2022), ook Max Moszkowicz genaamd, de documentaire *Wij Moszkowicz* (2016) om 'af te rekenen met zijn demonen'; als hij zelf vader wordt. Zijn vader Robert Moszkowicz

lijkt te worstelen met een intergenerationeel trauma. Opa Max heeft in de Tweede Wereldoorlog zijn gehele familie verloren en legt de lat hoog voor zijn vier zonen, om alles uit het leven te halen. Robert begint het leven als een speer, en wordt al jong een succesvol advocaat. Maar hij bezwijkt onder de druk en zoekt zijn heil in heroïne. Veel van Roberts kinderen hebben weer met de gevolgen daarvan te stellen. Zij werden geconfronteerd met een verslaafde vader die op zoek bleef naar de goedkeuring van hun opa. Een transgeneratieel trauma kan hen ten deel vallen. De jonge Max biedt verzet met zijn film.

Gedeelde smart

Ligt trauma op de loer als je je gevoel over een heftige gebeurtenis niet kunt delen? En is het daarom juist goed om je verhaal te delen? Met je naasten of in een documentaire of in een boek? Inez Schelfhout reageert enthousiast: 'Ja, het vertellen van je verhaal is een geweldig middel om het te doorbreken. Dat is echt heel belangrijk, voor het individu,

'Als een trauma niet besproken wordt, en het niet doorleefd en doorvoeld wordt, kan iemand lang met de gevolgen daarvan te maken hebben'

voor de familie en voor de gemeenschap. Het kan heel therapeutisch werken om er een verhaal van te maken en de ervaringen in een context te plaatsen. Als een trauma niet besproken wordt, en het niet doorleefd en doorvoeld wordt, kan iemand lang met de gevolgen daarvan te maken hebben'.

Het witte doek biedt gepaste afstand

In de Makers van Morgen-documentaire *Why My Mum Loves Russell Crowe* (2023) heeft de moeder van documentairemaakster Emma van den Berg haar trauma nooit kunnen bespreken. Ze vond vroeger geen luisterend oor toen ze vertelde dat ze was misbruikt. Ze kreeg geen erkenning voor haar pijn, en kon de gebeurtenissen daardoor niet goed verwerken. Nu kan ze alleen nog van mannen op het witte doek houden, zoals Arnold Schwarzenegger en Russell Crowe.

Dochter Emma voelde altijd haar moeders pijn. Maar kon die nooit goed duiden. Zelf weet Emma op haar beurt niet goed waarom ze nooit een relatie heeft gehad, maar gaandeweg de documentaire wordt duidelijk dat ook zij te lijden heeft van haar moeders trauma.

Weeffouten herstellen

Schrijfster Francine Oomen kampt ook met een intergenerationeel trauma dat door misbruik ontstaan is. Zij besloot haar verhaal in een boek te delen en daarmee te onderzoeken hoe zij de 'weeffouten' kan herstellen die haar familie van generatie op generatie heeft doorgegeven. In de documentaire *Hoe overleef ik - Francine Oomen doorbreekt het zwijgen* (NTR, 2021) zien we hoe ze zich aan dit meest persoonlijke boek ooit zet, een confronterend proces.

Schijnveiligheid

De moeder van Francine Oomen vertelde haar dochter pas op haar sterfbed wat haar overkomen was. Het gebeurt ook dat een ouder nooit meer spreekt over de ingrijpende gebeurtenis die een trauma veroorzaakte. De herinneringen eraan zijn veilig weggestopt. Erover spreken wordt een taboe.

Inez Schelfhout: 'Het kind voelt dan dat er iets mis is, er hangt iets in de lucht, maar het blijft iets ongrijpbaars'. Zoals in de korte documentaire *Stilte van een bloem* (2019), waarin filmmaker Anne Jan Sijbrandij een zoon (70 jaar) aan zijn Indonesische moeder (95 jaar) laat vragen hoe het vroeger in Indonesië was, voor ze na de Tweede Wereldoorlog naar Nederland moest vertrekken. Zijn vraag roept boosheid bij haar op: 'Mensen begrijpen het toch niet', zegt zijn moeder, en 'Ik wil nu niet vertellen, want dan komen de dingen weer terug'.

Later werd pas duidelijk dat ook mensen die in kampen hadden gezeten trauma's hadden

Vanuit de moeder is dat een begrijpelijk perspectief, maar voor de nakomelingen zou het goed zijn het door-gemaakte trauma te erkennen: 'Door het delen van de verhalen, inclusief het doorleven van de ingewikkelde emoties, kunnen mensen werken aan heling en aan het doorbreken van de cyclus van intergeneratieel trauma', aldus Inez Schelfhout: 'De overdracht stopt daarmee niet, maar krijgt wel context en betekenis, waardoor het onderdeel kan worden van iemands levensverhaal. Daarmee kan er meer rust komen.'

Erkenning van collectieve trauma's

Schelfhout: 'Het concept van intergeneratieel trauma is ontstaan uit wetenschappelijk onderzoek naar Holocaustoverlevenden en hun nakomelingen, maar is sindsdien erkend in verschillende culturele, etnische en sociale contexten.' Ze legt uit hoe ARQ Centrum'45 in de jaren zeventig in het leven werd geroepen om mensen met een trauma

door de Tweede Wereldoorlog te helpen. Daarbij was er in eerste instantie alleen erkenning voor het leed van verzetshelden. Later werd pas duidelijk dat ook mensen die in kampen hadden gezeten trauma's hadden. En nog weer later de mensen die ondergedoken hadden gezeten en vervolgens de kinderen van oorlogsslachtoffers, de zogenoemde tweede generatie.

Oorlog en slavernijverleden

'Weer later kwam de Indische tak erbij', vult Schelfhout aan, 'en in de jaren negentig is het verbreed naar vluchtelingen en ook oorlogsveteranen en hun kinderen. En pas zeer recent hebben ook de kinderen van NSB'ers een plek gekregen bij ARQ. Die hebben zich al heel lang afgevraagd of ze als kind mogen bestaan. Daar kunnen hele heftige psychologische problemen uit voortkomen. Er was decennialang geen enkele plek in de samenleving waar je daar hulp voor kon krijgen. Zoiets heeft veel impact. Inmiddels, tachtig jaar na dato, is de maatschappij hier wel een beetje klaar voor.'

In de podcast *De familie Romeijn* kunnen we de persoonlijke zoektocht van Anneke en Aafke Romeijn volgen, naar het beladen oorlogsverleden van hun familie. 'Zulke collectieve trauma's kunnen lang sluimeren, tot een generatie op gaat staan, voor zichzelf opkomt. Zo komt er steeds weer erkenning voor nieuwe groepen. Zo zie je dat nu ook gebeuren met een generatie die zich toenemend uitspreekt rondom het slavernijverleden en de intergeneratiele doorwerking daarvan.'

Trauma wordt niet altijd expliciet benoemd

Er zijn meer documentaires waarin de kinderen proberen het trauma van hun ouders te doorgronden. Niet altijd gaat het expliciet over intergeneratieel trauma, maar de invloed van het trauma van de ouder op het leven van het kind speelt een grote rol. Zoals in *Little Angels*, *Elke dag 4 mei*, *Indisch zwijgen* en *Kleinkinderen van de Oost*, *Zon in de nacht* en *Your Mum and Dad*.

Hadewich van Daalen – redacteur/researcher bij 2Doc.nl

Dit artikel werd oorspronkelijk gepubliceerd op 2Doc.nl

Foto: NFF Samuel van Leeuwen

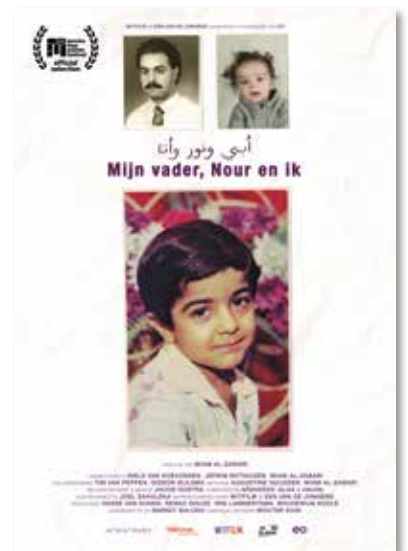
In september 2023 won Wiam Al-Zabari een Gouden Kalf voor zijn documentaire *Mijn vader, Nour en ik*.

Een interview met filmmaker Wiam Al-Zabari

‘Ik maakte de film voor mijn zoon en de geëmotioneerde jongen in mij’

Op 29 september 2023 won Wiam Al-Zabari een Gouden Kalf voor de beste korte documentaire voor zijn film *Mijn vader, Nour en ik*. In deze ontroerende film die hij gemaakt heeft voor zijn zoon Nour, gaat hij op zoek naar de geschiedenis van zijn vader en familie in Irak. Met deze zoektocht hoopt hij te voorkomen dat hij de zwaarte, die in zijn familie aanwezig is, doorgeeft aan Nour.

Door Nienke Smit

Jij en jouw familie komen uit Irak. In de jaren '90 is eerst jouw vader naar Nederland gevlucht en twee jaar later zijn jij, toen 13 jaar oud, je moeder, broer en zusje met hem herenigd. In de film zien we hoe je geworsteld hebt met de emotionele afwezigheid van je vader. Wat miste je qua emotionele aandacht van je vader?

'Wij zijn opgevoed met de boodschap dat je niet moet huilen en dat je niet moet voelen. Ik was als kind van nature echter heel gevoelig. Ik herinner me talloze situaties dat de mannen om mij heen van mij een man wilden maken. Ze wilden mij leren vechten en ik kreeg constant te horen: "Word nou eens een man". Dat het leven in Irak zwaar is, dat erkent iedereen, maar hoe je ermee omgaat is door hard en sterk te zijn. Mijn vader heeft ermee geworsteld dat ik niet mannelijker was. Hij wist dat ik, met mijn gevoeligheid, een andere vorm van aandacht nodig had. Hij beschermde mij door mij altijd in de gaten te houden. Als kind had ik dat niet door. Totdat hij, twee jaar eerder dan wij, het land uit vluchtte en er door de oorlogssituatie heel veel gevaar op mij afkwam. Ik kon niet anders dan ook hard worden, ik heb niet geleerd om stil te staan bij mijn emoties.'

Waar komt het volgens jou vandaan dat jouw vader, maar ook de andere mensen om jou heen, moeite hadden met het omgaan met emoties?

'Volgens mij kan het niet anders dan dat 99,9% van de mensen met wie ik ben opgegroeid getraumatiseerd zijn. We hebben allemaal de oorlog meegemaakt. Daarnaast is er heel veel chaos en geweld in Irak vanuit de regering maar ook onderling, richting elkaar. Kinderen worden zowel thuis als op school geslagen. Alle facetten van trauma zitten in de cultuur gebakken. Dan is het antwoord: "hard worden" en wordt dus de hele maatschappij hard. Met zoveel hardheid is het heel pijnlijk om in te checken bij je lichaam en te gaan voelen. Het is makkelijker om het gesloten te houden, te vechten en de gevoelens die horen bij traumatische gebeurtenissen van je af te houden.'

Wanneer bedacht je dat je anders met je emoties om wilde leren gaan?

'Toen Nour geboren werd, werd ik mij ervan bewust dat ik de liefde van hem niet kon ontvangen en hem geen zachtheid kon geven. Wat ik ging doen als hij emotioneel werd was de problemen praktisch oplossen. Maar ik wilde juist de liefde ontvangen en verbinding bieden, want dat heb ik zelf zo gemist. Mijn vader was er altijd voor mij om dingen op te lossen en mij dingen te leren,

maar nooit om die knuffel te geven om mij troost te bieden. Ik wilde niet dat Nour hetzelfde zou gaan meemaken als ik. Nour zei, toen hij een beetje kon praten: "Papa, ik ben een beetje bang voor jou, je doet soms zo boos". Ik begon te beseffen dat er bij mij heel veel pijn zat. Ik heb hulp gezocht en was heel verbaasd over de diagnose die ik kreeg: Post Traumatische Stress Stoornis (PTSS). Bij PTSS dacht ik aan Amerikaanse soldaten in films. Ik leerde dat ik een muur om mij heen had gebouwd die niet selectief was naar de slechte dingen, maar ook naar de goede dingen. Ik was niet echt verbonden met mensen, terwijl ik daar wel heel veel behoefte aan had. Echter, als je je kwetsbaar opstelt komen ook de slechte dingen heel hard binnen. Ik koos ervoor het risico te nemen en besloot me zachter op te stellen. Het gebeurt nog wel dat, wanneer ik me kwetsbaarder voel, ik me weer harder opstel. Dat vind ik heel naar, dan word ik gemeen en wijs ik mensen, ook mijn kinderen, af. Dat is confronterend, want zo voelde ik dat als kind ook bij mijn ouders. Achteraf beseft ik dat ze overbelast waren: getraumatiseerd en harder vanwege het zware leven daar.'

'Ik leerde dat ik een muur om mij heen had gebouwd'

Hoe ben je tot het idee gekomen om jouw zoektocht te verfilmen?

'Na Nour zijn geboorte ontdekte ik bij mezelf die donkerte. Ik raakte steeds meer in een dip en dat duurde een paar jaar. Twee jaar later kwamen er heel veel vluchtelingen naar Europa. De beelden van oranje reddingsvesten van de bootvluchtelingen kwamen op ons af en mensen reageerden zo boos met termen als "gelukszoekers". Ik schrok daar enorm van. Ik zag alleen maar mensen zoals ik. Toen Nour drie jaar was en mijn vrouw zwanger raakte van een tweeling viel ik helemaal om. In die tijd kreeg ik de diagnose PTSS. De vluchtelingen crisis en mijn reactie op de hele situatie gekoppeld aan mijn jeugd maakten dat ik deze film wilde gaan maken. Daar ben ik vervolgens acht jaar mee bezig geweest. Omdat het zo persoonlijk was is het maken van de film een zwaar proces geweest. Ik heb regelmatig bedacht om ermee te stoppen. Een cruciaal moment was toen ik mezelf in beeld zag na een moeilijk interview met mijn vader. Er liep een traan over mijn wang. Toen ik dat zag dacht ik: naast dat ik deze film voor mijn zoon maak moet ik dat ook voor die geëmotioneerde jongen in mij doen. Ik moest hem serieus gaan nemen en de pijn die erin zat ook.'

Hoe keek Nour, nu 10 jaar oud, naar de film?

'Het is een stapsgewijs proces, een gelaagd proces en een nog niet helemaal afgerond proces. De eerste keer dat hij de film zag begon hij te huilen op een pijnlijk punt. Het was niet bij de beelden over de oorlog. Het was op het moment dat we aankwamen op Schiphol en ik op mijn vader afrende. Toen ik op hem afrende stopte ik omdat ik zag dat hij gebroken was. Nour begon daar te huilen om mijn pijn. Als vader zijnde dacht ik toen: ik heb de pijn doorgegeven; mijn zoon gaat nu voor mij zorgen. Nour begrijpt nog niet dat ik met deze film iets probeer te doorbreken, namelijk dat de zwaarte in onze familie niet meer doorgegeven wordt. Wel merk ik dat er door de film meer openheid is. Er worden grapjes over het verleden gemaakt, en er worden vragen gesteld. Dat zijn familie de oorlog heeft meegemaakt weet hij. Als ik toch een keer in een tirade terecht kom omdat ik getriggerd word, dan kan ik daar later naar refereren. Hij begrijpt het nu beter.'

Ben je bang dat Nour de zwaarte mee zal nemen uit zijn familiegeschiedenis?

'Het is mijn grootste angst. Die zwaarte is een hele duidelijke familietrek, dat hebben we allemaal. Iedereen gaat daar op zijn eigen manier mee om. Maar er is een bepaald soort zwaarte, een soort pessimisme over levensvragen. We blijven de hele tijd in het overleven hangen. We zijn constant bezig met dat dingen mis kunnen gaan. Het gaat om controle, omdat een aantal keer in ons leven de meest essentiële dingen ons zijn afgepakt.

Zowel door het regime van Saddam Hoessein; door de oorlog; door de vlucht, als door de Nederlandse overheid. Er is bij ons nooit een basis van "ik mag er zijn".

Zie je dat er bij Nour iets doorbroken is?

'Jazeker, Nour heeft wel echte wortels. Dat komt mede doordat hij geworteld is door zijn Nederlandse moeder. Hij is goed gehecht, anders dan dat wij dat zijn. Ik zie dat er bij hem veel lichtheid is, de zwaarte zie ik bij hem niet terug. Het is voor mij ook heel belangrijk om te zien wat er wel is. Ik moet leren luisteren en leren kijken. Er was bij het maken van de film heel veel liefde en openheid van de familie naar mij toe, maar ik zag dat niet. Ik keek naar de beelden met verwijten: "we praten niet, ze zijn dit en ze zijn dat". Maar eigenlijk moest ik leren luisteren. Hoeveel pogingen zijn er geweest van mijn vader om zijn verhaal wel te vertellen maar hoorde ik het niet? Zo moest ik ook leren naar Nour te kijken en te zien wat hij is.'

Jouw vader heeft het heel moeilijk gehad in het Asielzoekers Centrum (AZC), wat heeft hem daar vooral geraakt?

'Hij noemt AZC's kampen, zoals veel vluchtelingen de AZC's noemen. Dat heeft vooral te maken met het mensonterende. Mijn vader is ontzettend gevoelig voor status. Hij kwam Nederland binnen als de ambassadeur, de miljonair, de hoogopgeleide. Hij had heel hard gewerkt om een bepaalde mate van respect en aanzien te krijgen. Vervolgens kwam hij hier terecht met een heleboel verschillende lagen van de bevolking en werd hij als

Still uit de documentaire *Mijn vader, Nour en ik*.

‘Alleen jij draagt de pijn, en daarmee maak je het erger’

een nummer behandeld. In één keer was hij die speciale status, waar hij zo hard voor gewerkt had, kwijt. Hij was volledig de controle kwijt en in plaats daarvan was hij afhankelijk van andere mensen. Wat als je autonomie je wordt afgepakt? Wat als je niet meer mag denken wat je denkt? Wat als je niet meer mag zeggen wat je wilt zeggen? Er wordt iets essentieels afgepakt van vluchtelingen, namelijk hun waardigheid en het gevoel van controle. Ik heb heel lang, met een huis en met een status, toch het gevoel gehad dat ik aangekeken werd als een crimineel. Oude vrouwtjes pakten hun tas wat steviger vast en als ik ergens kwam was ik de enige die de binnenkant van zijn tas moest laten zien. Dat was heel moeilijk.’

Heeft je vader zijn waardigheid weer teruggevonden?

‘Ik denk het wel. Zijn leeftijd doet daar iets in en het besef dat zijn innerlijke strijd hem heel veel pijn opleverde. Hij kreeg ook lichamelijke pijnen. Hij wilde niet naar een psycholoog maar wilde wel dingen gaan loslaten. Wat hem uiteindelijk heeft geholpen is het proces met Nour en de kleinkinderen; het succes van mijn broer die ondertussen wel miljonair aan het worden is; de zaak van mijn moeder en mijn zus en het feit dat ik die film met succes heb gemaakt. Zo merkt hij: we zijn in Nederland, we zijn echt hier en we zijn hier van toegevoegde

waarde. Hij heeft ons daar uit de ellende gehaald en we zijn hier geslaagd. Hij wil alleen nog de rest van zijn leven met ons in vrede en liefde doorbrengen.’

Denk je dat je ouders, achteraf gezien, hulp hadden moeten krijgen om jou te kunnen geven wat je nodig had?

‘Er zou in het AZC al meer gesproken moeten worden over de psychische gevolgen van oorlog. Mijn ouders zouden dan eerder het besef hebben gekregen dat er echt iets met ze was gebeurd. Toen mijn vader de film had gezien heeft hij me een keer midden in de nacht gebeld met een brok in zijn keel. Hij zei: “Ik heb altijd geacteerd en ik dacht dat jullie het niet doorhadden”. Maar al zijn kinderen zagen zijn pijn, we deden alsof we het niet zagen. Hij deed er alles aan zodat wij het niet zouden zien. Dat acteren, dat sterk houden, dat werkte niet. Zo werd de pijn juist doorgegeven. Mensen die denken dat het beter is om niet te praten denken dat de daadwerkelijke informatie die gegeven wordt te zwaar is voor een kind. Maar vaak begrijpen de kinderen de informatie niet eens helemaal. Wat ze wel voelen is dat, terwijl ouders het vertellen, hun ouders lichter worden. Daar gaat het om. Dus je helpt jezelf en daarmee help je ook je kind. Als je dat niet doet lijkt het een vorm van zelfopoffering: ik draag de pijn wel. Maar dat is precies wat het is: jij draagt de pijn, en daarmee maak je het erger. Want daarmee draagt je kind jouw pijn ook, want die wil ook niet dat jij pijn hebt.’

Nienke Smit – Klinisch psycholoog bij ARQ Centrum⁴⁵

Mijn hoge verwachtingen, gevoed door alle hype rondom de film *Oppenheimer*, werden volledig ingelost in de bioscoopzaal. Veel kijkers, waaronder ikzelf, verlieten de film met de vraag wat de man naar wie de film vernoemd is nu had gedreven. De titel verwijst naar J. Robert Oppenheimer, een Amerikaanse natuurkundige die een cruciale rol speelde bij de ontwikkeling van de atoombom tijdens de Tweede Wereldoorlog. Gedurende de film ontvouwt zich een innerlijk conflict bij Oppenheimer over de uitvinding van dit wapen met immens vernietigende kracht, en uiteindelijk keert hij zich tegen zijn creatie. Tot zover de spoilers.

Maar wat dreef hem dus? Was de 'vader van de atoombom' een integere wetenschapper die gebukt ging onder een sterk geweten en diepgewortelde morele principes? Of vooral een trotse man met groot ego die, wanneer nodig, gebruik maakte van gewetensretoriek en krokodillentranen? Want had dit genie niet eerder kunnen inzien dat het creëren van de atoombom onvermijdelijk ook verwoestende gevolgen met zich mee zou brengen op de lange duur?

Als antropologisch onderzoeker naar morele verwonding kon ik niet anders dan Oppenheimer's innerlijke strijd door die lens te bekijken. Het begrip morele verwonding, soms aangeduid als moreel trauma, draait om de diepgaande psychische, sociale en spirituele conflicten die kunnen ontstaan wanneer iemands morele verwachtingen en overtuigingen worden geschonden. Dit kan het gevolg zijn van het handelen van anderen, maar ook van wat iemand zelf heeft gedaan of niet heeft kunnen voorkomen.

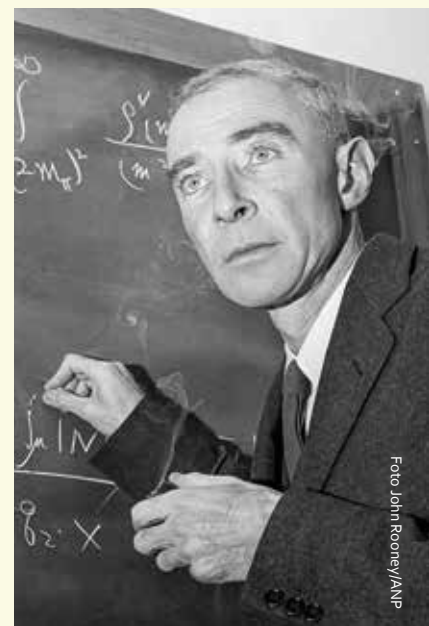
Deze verwarring onder de kijkers over wie Oppenheimer precies was en wat hem dreef lijkt de bedoeling van regisseur Christopher Nolan geweest te zijn, en dat is een meesterlijke keuze, niet alleen vanuit cinematografisch oogpunt. Het weerspiegelt de menselijke werkelijkheid. Ik heb inmiddels honderden verhalen van mensen met morele verwondingen gehoord, vooral van militairen, en bijna allemaal zijn deze verhalen doordrenkt van tegenstrijdigheden. Ze leggen pijnlijk de menselijke natuur bloot, en het menselijk tekort. Wij kunnen nooit geheel voldoen aan ons morele kompas - niet alleen vanwege de weerbaarheid van de wereld waarin we leven, maar ook omdat we door meer dan alleen morele principes worden gedreven.

De echte Oppenheimer vertelde ooit in een documentaire over de eerste keer dat zijn team de atoombom tot ontploffing bracht. Hij herinnerde zich dat hij dacht aan een regel uit het hindoeschrift Bhagavad Gita: 'Nu ben ik de Dood, de Vernietiger van Werelden'. Maar anderen beweerden later dat hij slechts uitriep: 'Het werkte!'

In de film zoekt Nolan complexe schakeringen van goed en kwaad en innerlijke conflicten bewust op. In plaats van eenvoudige antwoorden krijgen we de grijze nuances van de menselijke ervaring te zien. Dat maakt Oppenheimer niet alleen een boeiende film maar ook een filosofisch-psychologische oefening.

Wat betreft de vermeende uitspraken van Oppenheimer tijdens de eerste ontploffing: ik geloof dat beide scenario's weldegelijk tegelijkertijd waar kunnen zijn geweest. Dat is de ware tragiek van morele verwonding. De menselijke realiteit is nooit een romantisch drama met getormenteerde helden, noch een whodunit waarin schurken worden ontmaskerd. Het is vaak een verwarrend, soms onbegrijpelijk en lelijk verhaal, waarin mensen worstelen met zowel eigenbelang als gewetensvragen.

Oppenheimer: Over de splitsing van atomen en geest

Robert Oppenheimer

Tine Molendijk – Antropoloog, werkt voor de Nederlandse Defensie Academie.

‘Jij bent als militair toch ook uitgezonden geweest?’

Arts en veteraan Wim Wertheim heeft tijdens militaire uitzendingen ervaring opgedaan in meerdere conflictgebieden. Regelmatig krijgt hij de vraag hoe dat voor hem was. Voor *Impact Magazine* blikt hij terug op het nut en onnut van missies.

Door Wim Wertheim

‘Hoe was dat nou?’ en ‘het zal wel zwaar zijn geweest’, zijn opmerkingen die ik regelmatig hoor. Hoe verder die uitzendingen achter me liggen, hoe moeilijker ik die vragen kan beantwoorden. Dit komt mede doordat er steeds meer onderzoek vrijkomt over de nut en effectiviteit van de missies uit het verleden. Ik was in Libanon in 1984, en deed mee aan de Nederlandse interventie tijdens Operation Desert Storm vanuit Saoedi-Arabië in 1991. Ik zag voormalig Joegoslavië in 1991 en Congo, op de grens met Rwanda in 1994. Hoe nuttig waren de uitzendingen waar ik bij betrokken was? Deze vraag beantwoorden wordt voor mij lastiger naarmate de discussies over de doeltreffendheid van uit-

[Ik heb me vrijwillig laten uitzenden naar Libanon. Wat dreef mij toen?](#)

zendingen meer en meer in de openbaarheid komen. Zo was er in augustus van dit jaar een onderzoek naar de effectiviteit van een aantal recente missies, waaronder Mali en Afghanistan. Dit rapport, geschreven door het Ministerie van Buitenlandse zaken met de veelzeggende titel ‘Een ongemakkelijke realiteit’, was niet positief. De conclusie was dat er operationeel wel wat bereikt werd, maar strategisch veranderde er in de betrokken gebie-

Een wachtpost van Dutchbat in Libanon

den maar bar weinig. Initiële ambities werden niet waargemaakt en de aansturing vanuit verschillende departementen en instituties leidde tot een gefragmenteerde en daarmee weinig doeltreffende aanpak.

Ook het onderzoek van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV), het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) en het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies naar de Nederlandse inzet in Nederlands-Indië gaf veel beroering. Niet alleen vanwege het extreme geweld aan Nederlandse zijde, maar ook vanwege het nut van de uitzending. Bij het publiek riep

het de vraag op wat de Nederlandse militairen in die periode überhaupt deden in Indië. Aansturen op behoud van de koloniën of het begeleiden van een soepele dekolonisatie? Twintig jaar eerder kwam het Srebrenica-rapport van het NIOD uit, over de Nederlandse inzet in de Bosnische enclave dat een safe-haven moest zijn voor vluchtelingen. Met het strijdgewoel tussen Bosnische-Serviërs en Bosnische Moslims en door onvoldoende eigen militaire middelen, had Dutchbat III een opdracht die op voorhand al niet succesvol kon worden uitgevoerd.

Voordat de missie naar Srebrenica operationeel werd, is Nederland ook gevraagd om troepen te leveren voor een tweede nabijgelegen enclave in Žepa. Ik heb als medisch verantwoordelijke planner mijn hogere staf destijds gemeld dat er dan maar één chirurgische eenheid zou zijn voor twee enclaves, en dat vervoer door de lucht door slecht weer een onzekere factor zou zijn. De Tweede Kamer kon toen niet anders dan de Žepa-missie afblazen.

Wat deed Nederland überhaupt in die gebieden? Ik ga daarvoor terug naar 1989, het einde van de Koude Oorlog. Deze epische omslag in de geschiedenis veranderde ook de militaire doctrines in Westen. Nu er niet meer tegen de Sovjet-Unie gevochten hoefde te worden, zou er meer ruimte komen voor wat toen *out-of-area* opera-

ties werd genoemd. De krijgsmacht moest niet alleen inkrimpen maar ook aan taakdifferentiatie doen. *Peace-keeping*, *peace-enforcing* en humanitaire missies buiten 's landsgrenzen waren en zijn taken die het belang van Nederland zouden moeten dienen. Tijdens de Koude Oorlog deed het Nederlandse leger al enige ervaring op met dit soort missies. Hieronder ook UNIFIL in Libanon tussen 1979 en 1989. Ik was een van de achtduizend Nederlandse militairen die hier aan deelnamen.

Why soldiers fight

De Nederlandse militair komt niet zomaar terecht in een oorlog, missie of uitzending. Tot 1996 kon een dienstplichtige- of beroepsmilitair alleen op vrijwillige basis uitgezonden worden. Na 1996 kon een beroepsmilitair verplicht uitgezonden worden. Ik heb me vrijwillig laten uitzenden naar Libanon. Wat dreef mij toen?

Van jongs af aan was ik een 'buitenspeler'. Als kind bouwde ik hutten, voetbalde of monteerde een Solex-motor op de step. Ik moest bezig zijn en hield moeilijk de aandacht erbij. Leren was aan mij niet besteed. Ik was een beta-student en hield van exacte vakken, maar ik zocht ook actie. Ik wilde, nadat ik acht jaar over mijn VWO deed, medicijnen studeren en ik zou verplicht ook nog in dienst moeten. Ik heb toen besloten de twee te combineren. Defensie had een tekort aan beroepsartsen en bood daarom studenten in medicijnen een contractanten-status aan. Ik kon direct gaan studeren en was na afronding van mijn studie wel verplicht zes jaar te 'dienen'.

Mijn vader was reserve-majoor en volgzaam deelde ik zijn geloof in een vrije wereld en het nut van het trans-Atlantische bondgenootschap. Verder hield hij zich afzijdig, ik besliste zelf. Zo ben ik redelijk opportunistisch de krijgsmacht ingestapt en ik zal niet de enige militair geweest zijn met dezelfde drijfveren. Ik studeerde af in 1983 en wilde me vervolgens specialiseren als chirurg. In theorie kon dat, maar de praktijk was anders. De spoedcursus luitenant-arts die ik in Hilversum kreeg, duurde slechts twee maanden. Een saai kazernebestaan was het laatste dat ik wilde.

Ik wilde op avontuur. Met de vredemissie naar Libanon van UNIFIL lonkte dat, maar destijds besloot de landmacht tot mijn ongenoegen om geen beroepsartsen naar Libanon uit te zenden. Mijn tweede keuze werd legerplaats Seedorf in het toenmalige West-Duitsland, waar ik een goede tijd heb gehad. Seedorf was een grote Nederlandse militaire basis dichtbij de grens tussen West- en Oost-Duitsland. Maar Libanon bleef lonken en

na een 'chicane' slaagde ik er in mij toch te laten uitzenden naar Libanon. Motivatie? Avontuur, *exposure* (zou ik de uitzending wel aankunnen?) en met mijn Joodse vader had ik interesse in Israël. Meer kan ik er niet van maken.

De militaire wereld biedt zonder enige twijfel een aanzet tot een versnelde fysieke en mentale rijping. Dat voelt aantrekkelijk, net zoals regelmaat, orde, *brotherhood* en de carrièremogelijkheden. In een artikel van majoor Robert Rielly (2000) met de titel 'Small Unit Cohesion in Battle', noemt hij een aantal redenen *why soldiers fight*. Groepscohesie, trouw aan de eenheid, ideologie en vaderlandsliefde zijn volgens Rielly de belangrijkste.

De lucht van de dood, de massagraven en de radeloosheid van de nog levende Hutu's vergeet ik niet

Op basis van mijn ervaringen bij Defensie kan ik daarvoor mijzelf het volgende aan toevoegen: iets voor anderen willen doen, rusteloosheid, behoefte aan persoonlijke ontwikkeling, financiële redenen, een vlucht uit een weinig positieve thuissituatie en behoefte aan avontuur. Het ideologische aspect, de morele verontwaardiging over het geweld en het leed in het inzetgebied speelde zeker mee, maar in mindere mate dan de hiervoor genoemde persoonlijke en veeleer opportunistische overwegingen.

En nu blijkt de missie nutteloos te zijn geweest

De missies in Nederlands-Indië en Srebrenica, waren, als men de boeken en de rapporten leest, op zijn zachtst gezegd geen succes. Wat doet dat met de betrokken militairen? Ook ik was deel van een achteraf gezien twijfelachtige uitzending. De humanitaire missie van Nederland in 1994 genaamd 'Provide Care' naar Goma in Oost-Congo, op de grens met Rwanda, bleek achteraf om verschillende redenen eerder contraproductief te zijn geweest. Bart Nauta, historicus, die de gevolgen van deze uitzending analyseerde, stelde dit onomwonden vast in zijn onderzoek in 2018.

Deze overhaast doorgevoerde uitzending moest humanitaire hulp leveren aan Rwandese vluchtelingen die hun door oorlog en genocide geteisterde land hadden ontvlucht. De missie kende geen mandaat, laat staan een optreden in een gecoördineerd internationaal verband. Doordat Nederland en andere landen deze noodhulp leverden, konden gewelddadige rebellerende

Hutu-eenheden, die drie maanden daarvoor verantwoordelijk waren geweest voor de genocide in Rwanda op met name Tutsi's, hun repressieve positie in de vluchtelingenkampen van Goma versterken. Wat deden deze uitkomsten van Nauta's onderzoek met mij?

Ik maakte in 1994 deel uit van een verkenningsseenheid, een zogenaamde *recce-party*. Ik zag snel dat de aard en omvang van deze humanitaire ramp mijn ervaringen tijdens alle eerdere missies zou overtreffen. Dagelijks werden we, machteloos als we waren, geconfronteerd met duizenden doden. Geschat wordt dat er meer dan honderdduizend gevluchte Rwandezen zijn omgekomen, onder meer door cholera.

Het was er gruwelijk. De lucht van de dood, de massagraven en de radeloosheid van de nog levende Hutu's vergeet ik niet. Tijdens de *recce* besepte ik al snel dat deze missie heel zwaar zou gaan worden voor de vaak nog jonge militairen die met de hoofdmacht zouden volgen. Daarom adviseerde mijn *recce*-collega en ik om niet te jonge en onervaren militairen uit te sturen. Dit advies werd maar ten dele opgevolgd: een aantal was onder de twintig. Uit voorzorg adviseerden we de psychologische begeleiding van de militairen tijdens en na de missie goed op te pakken. Er werd inderdaad vanuit Nederland een militair-psycholoog ingevlogen.

Door onze inzet zijn er nu nog Rwandezen in leven die anders in 1994 zouden zijn gestorven. Daarnaast hebben we zo goed en zo kwaad als het kon de impact van het immense leed op onze eigen militairen enigszins hanteerbaar gemaakt. Met mijn steun aan de lokale bevolking en aan mijn collega's heb ik in mijn ogen een relevante bijdrage kunnen leveren. Uiteindelijk kijk ik, en met mij naar ik vermoed de meeste militairen, positief op al mijn uitzendingen terug, ook de missie naar Oost-Congo.

Hoewel ik er niet van wakker lig, blijven de conclusies uit het onderzoek van Nauta toch knagen. Hebben we niet te snel en ondoordacht gehandeld met alle risico's voor onze eigen mensen? Kort na onze inzet is het onzalige idee geopperd om in dit zeer onstabiele Oost-Afrikaanse gebied met bewapende Nederlandse militairen een stabiliserende missie te gaan uitvoeren. Het getuigde van een dermate gebrek aan kennis over het gebied, de lokale krachtsverhoudingen en de toenmalige mogelijkheden (en onmogelijkheden) van onze krijgsmacht, dat ik nog altijd verbazing voel. Logistiek zou het onmogelijk geweest zijn een dergelijke missie te ondersteunen. Ik maakte in 1995 deel uit van een tweede *recce-party* en mijn advies was ondubbelzinnig:

Foto Jaco Kramer/ANP

Aankomst van hulpgoederen, humanitaire missie Provide Care 1994.

een dergelijke missie moest ik om vele redenen krachtig ontraden. Ik kon het bij de juiste persoon neerleggen en het werd opgevolgd. Toch blijft, terwijl ik geen bozig mens ben, onder mijn verbazing gevoelens van frustratie spelen. Gebrek aan kennis en enig opportunisme kunnen levensgevaarlijk zijn.

Was dat het achteraf wel waard?

Regelmatig spreek ik militairen met post-traumatische stress stoornis (PTSS), al dan niet als gevolg van ervaringen tijdens een missie of uitzending. Ongeveer 5% van de uitgezonden militairen ontwikkelt ergens een PTSS, terwijl uiteindelijk 2% een blijvende PTSS overhoudt, met alle angst, verdriet en beperkingen die daarmee samenhangen. Zij verdienen aandacht, zorg en respect en ik constateer dat in Nederland de zorg voor deze gekwetste militairen in grote lijnen in orde is.

Dat wil ook zeggen dat 95% psychologisch waarschijnlijk redelijk ongeschonden uit de strijd komt. Daarmee zeg ik niet dat de soms ingrijpende en schokkende ervaringen tijdens de uitzending daarom vergeten zijn. Deze ervaringen kunnen zelfs, mits juist gekaderd, een positieve invloed hebben op het ontwikkelen van wat ik levenswijsheid en levenservaring zou kunnen noemen.

Kijk ik terug op de individuele inzet tijdens missies, dan zal deze voor mij en voor vele anderen positief zijn. Ik wil aannemen dat ook voor hen mijn hier eerdergenoemde ambities om te 'dienen' wellicht deels of zelfs geheel zijn waargemaakt.

Op basis van mijn ervaringen en observaties durf ik te stellen dat een strategische of ideologische ambitie voor

een uitzending bij de meeste militairen niet domineert. De blik lijkt vooral gericht op de nabije omgeving, op de eigen eenheid. Vooral daar moet het goed gaan, met je kameraden. Het grotere geheel staat verder weg. Dit kan anders zijn als er in de directe omgeving doden of gewonden zijn gevallen, ook bij de lokale bevolking met wie de militairen vaak goed contact hadden, en zeker in de mate waarin de militairen machteloos bleken te zijn. Dan dient de vraag zich onherroepelijk op: was de missie het nou waard?

Plaats ik de besproken missies in een groter, strategisch verband, dan wordt duidelijk dat een achteraf nodeloze missie voor Nederland allicht wel belangrijk was voor het behoud en versterken van de band met geopolitieke bondgenoten, zoals de Verenigde Staten. De daarmee in potentie afgedwongen wederkerigheid kan misschien ooit van landsbelang zijn. Maar voor een militair die tijdens een missie zijn buddy verliest, zijn dit louter abstracties.

Vooraf moeten parlement en regering zich terdege laten voorlichten over haalbaarheid, wenselijkheid en noodzakelijkheid van een mogelijke missie. Ik ben ervan overtuigd dat het belangrijk is om ook achteraf, tijdens de evaluatie, openheid te geven over het nut van de missie. Als de uitzending niets geholpen heeft, wees er dan ook duidelijk over. De meesten van ons voelen dat tijdens een missie intuïtief wel aan. Onduidelijkheid geeft twijfel en dat is vruchtbare aarde voor ontregeling.

Wim Wertheim - Kolonel-arts buiten dienst en revalidatiearts.

Jan-Wilke Reerds

Foto: Nevel van der Vorst

‘VERBONDENHEID MOET HET STREVEN BLIJVEN’

Jan-Wilke Reerds neemt eind 2023 na 23 jaar afscheid als voorzitter van de Raad van Bestuur van ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum, waar hij 38 jaar werkte. In die jaren ontwikkelde ARQ zich tot een instituut met veel aanzien, maar Reerds vindt dat bescheidenheid hem past. ‘Voor zover ik iets bereikt heb, is dat zonder uitzondering te danken geweest aan samenwerking en de bundeling van krachten. Ik kan daar niet anders dan met dankbaarheid op terugkijken.’

Door Else de Jonge

Gevraagd naar zijn drijfveren om binnen het psychotraumaveld te willen werken, vertelt Jan-Wilke Reerds dat de Tweede Wereldoorlog van grote invloed is geweest op die keuze. ‘Ik ben opgegroeid in Rotterdam, in de jaren van de wederopbouw en de Koude Oorlog,’ vertelt hij. ‘De lege plekken, ontstaan door het bombardement op de stad, maakten als kind al veel indruk op me. Dat er ook psychische schade was ontstaan, bevroedde ik toen nog niet. Maar toen ik daar later meer over te weten kwam, wist ik al snel dat ik psychologie zou gaan studeren en mensen wilde gaan behandelen die, direct of indirect,

psychische schade hadden opgelopen door de oorlog.’ In de eigen psychotherapiepraktijk die hij halverwege de jaren ’80 in Hilversum begon, deed hij al veel aan traumabehandeling. Ook de wens om op collectief niveau iets te betekenen, motiveerde Reerds tot een loopbaan rond psychotrauma. ‘Eran bijdragen dat de samenleving weerbaar wordt en zodanig wordt versterkt dat mensen beter met elkaar kunnen omgaan,’ licht hij toe. ‘Vroeger heette dat “samenlevingsopbouw”, maar ik geloof dat dit ondertussen een beetje een ouderwetse term is.’

Reerds begon bij ARQ Centrum'45 als psychotherapeut, werd daarna manager en vervolgens voorzitter van de Raad van Bestuur. 'De overgang van het uitvoerende, therapeutische werk naar een bestuurlijke functie heb ik als vrij natuurlijk beleefd', antwoordt hij desgevraagd. 'Toen ik psychotherapeut was, gaf ik al leiding aan een team. Naast klinische psychologie had ik ook organisatiepsychologie gestudeerd en een MBA gedaan, vanuit de gedachte dat ik met die combinatie van studies in brede zin betekenis zou kunnen toevoegen. Die kans heb ik bij ARQ gekregen.'

Het psychotraumaveld is wetenschappelijk een heel breed terrein geworden

Verbreiding

Toen Reerds in 1986 bij ARQ kwam werken, heette dat nog Stichting Centrum '45, een benaming die verwijst naar het centrum dat in 1973 werd opgezet om mensen die psychische problemen hadden als gevolg van de oorlog hulp te bieden. Centrum '45 vormt het begin van de inmiddels vijftigjarige geschiedenis van ARQ. Maar de verbreding van ARQ naar andere groepen die na ingrijpende gebeurtenissen met trauma te maken kunnen krijgen, had toen ook al ingezet.

'Bij Defensie kreeg men bijvoorbeeld steeds meer oog voor het feit dat militairen die op uitzending gaan naar een conflictgebied daar soms trauma's oplopen,' vertelt Reerds. 'Vanuit het ministerie kregen we het verzoek een behandelmethodiek te ontwikkelen voor veteranen met een posttraumatische stressstoornis.' Ook het ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (nu VWS) meldde zich bij ARQ. 'Zij vroegen ons hetzelfde, maar dan voor vluchtelingen, die vaak uit conflictgebieden komen en daar ook niet zelden veel geweld hebben meegemaakt.' De kennis die eerder was opgedaan met oorlogstrauma's bleek een vruchtbaar uitgangspunt voor de behandeling van andersoortige trauma's.

De afgelopen jaren ontwikkelde ARQ zich tot een in de hele wereld uniek psychotraumacentrum. Naast eerste, tweede en derde generatie oorlogsgetroffenen, worden ook veteranen, vluchtelingen en mensen die beroepshalve met schokkende situaties te maken kunnen krijgen, geholpen: medewerkers van de politie, de brandweer of een NGO. Bovendien zet ARQ zich vol in op kennis delen, opleiden en preventie.

'We hebben als Raad van Bestuur altijd gekeken hoe we belanghebbenden konden ondersteunen,' zegt Reerds.

'We zijn daarin zowel reactief als proactief geweest, hebben beluisterd wat de samenleving van ons vroeg en gekeken hoe we dat zo goed mogelijk konden realiseren. Maar daarnaast hebben we, actief pionierend, gezocht naar samenwerking met andere organisaties en met individuen, om met hen waarde te kunnen toevoegen. Als je dat institutioneel weet te verankeren, ben je duurzaam verbonden met de samenleving.'

Psychedelica

Wat zijn volgens Reerds, naast die verbreding naar meer doelgroepen, de belangrijkste ontwikkelingen geweest binnen ARQ? 'We hebben ons niet alleen als behandelcentrum ontwikkeld, maar zijn ook expertisecentrum geworden. Kennisontwikkeling is inmiddels een heel belangrijke pijler binnen ARQ.' Dat laatste is niet alleen terug te zien in de eigen onderzoeksafdeling en de kenniscentra die ARQ heeft, maar toont zich ook in de acht hoogleraren die namens ARQ benoemd zijn. Zij zijn verbonden aan verschillende universiteiten in binnen- en buitenland en doen allemaal wetenschappelijk onderzoek naar psychotrauma binnen hun specifieke vakgebied, van geschiedenis tot klinische psychologie. Reerds noemt in dit verband ook het experimenteel onderzoek naar de helende effecten van psychedelica-gebruik bij traumabehandeling, dat zeven jaar geleden onder auspiciën van ARQ gestart is. 'Ik heb daar hoge verwachtingen van. Als derdelijns-instituut zien we dat een posttraumatische stressstoornis chronische vormen kan aannemen. Met dit onderzoek kunnen we mogelijk nog veel waarde toevoegen aan behandelingen. Het psychotraumaveld is wetenschappelijk een heel breed terrein geworden. We bekijken het terrein tegenwoordig vanuit een diversiteit aan perspectieven, niet alleen dat van psychologen en psychiaters, maar ook dat van sociologen en bestuurskundigen. Een enorme rijkdom die mooie mogelijkheden tot samenwerking biedt.'

Politie en OM

De kennis die ARQ opdoet, deelt de organisatie in de wetenschappelijke en de zorgwereld, nationaal en internationaal, maar ook met andere belanghebbenden. 'We zetten die bijvoorbeeld ook in voor preventiewerkzaamheden en voor de beperking van trauma na een ramp. Zo hebben we in de afgelopen jaren medewerkers van de Politie en het Openbaar Ministerie getraind in weerbaarheid. In beide organisaties vormen de door ons getrainde medewerkers het Team Collegiale Ondersteuning. Dat vangt collega's op na een impactvolle gebeurtenis en kan waar nodig ook professionele hulp inschakelen.' ARQ geeft daarnaast advies bij 'flitsrampen' - plotselinge, zeer heftige gebeurtenissen zoals de Bijlmerramp in 1992 en

de ramp met de MH17 in 2014 - en bij 'slow onset disasters': gebeurtenissen waarvan de negatieve psychische gevolgen langzamer ontstaan en waarvan de aardbevingen in Groningen een voorbeeld zijn.

Blijven luisteren

Reerds hoopt dat bestuurders in het psychotraumaveld de komende jaren blijven inzetten op verbinding. 'Niet voor niets hebben wij "Verbondenheid – toen, nu en in de toekomst" als credo gekozen voor ons jubileumjaar. Verbondenheid moet het streven blijven. En daarbij gaat het ons niet alleen om de verbondenheid van ons werkveld met getraumatiseerde mensen die hulp zoeken, maar ook om onze connectie met hun omgeving en met de samenleving als geheel als zich een ramp voordoet.' Traumatische gebeurtenissen raken al die niveaus, betoogt hij. 'En dus moet je ook op al die niveaus blijven luisteren.' Hij heeft het als een 'enorm voorrecht' ervaren dat hij gedurende zijn voorzitterschap grote herdenkingen kon bijwonen als representant van ARQ. 'Herdenkingen van de Bijlmerramp, de Tweede Wereldoorlog, de ramp met de MH17, maar ook de nationale herdenking van Politie en Brandweer en die van de Watersnoodramp zijn uitingen van collectief verdriet, die laten zien welke plek wij getroffen en willen geven in onze samenleving. Ook dat zijn belangrijke bronnen van informatie voor een organisatie als de onze.'

'Ik zeg wel eens dat wij acteren op de echo's van het verleden.'

Inspirerende kracht

Reerds kijkt er wel naar uit om straks meer tijd te kunnen besteden aan dingen die hij ook graag doet, maar die in de afgelopen jaren vaak bleven liggen 'omdat mijn primaire taken bij ARQ lagen': zeilen, klussen - 'dat vind ik heel ontspannend' - en veel meer lezen. Hij benadrukt gedurende het gesprek meerdere malen dat, voor zover ARQ onder zijn leiding iets bereikt heeft, dat toch vooral te danken is aan samenwerking en de bundeling van krachten - tussen ARQ-medewerkers onderling én tussen ARQ en andere organisaties - en dat krediet daarvoor niet hém als individu toekomt. 'Ook hier is verbondenheid een centraal begrip,' stelt hij. 'De bevlogenheid en betrokkenheid van ARQ-medewerkers die ik hier van meet af aan gezien heb, ook toen het veld nog veel minder geprofileerd was, heb ik, net als de enorme veerkracht die ik gezien heb bij de mensen die wij in behandeling hebben, altijd een inspirerende kracht gevonden. De samenwerking met andere organisaties is daarnaast een grote

stimulus voor onze ontwikkeling geweest. Ik kan daar alleen maar met dankbaarheid op terugkijken.'

Jan-Wilke Reerds vertrekt bij ARQ terwijl er veel aan de hand is in de wereld. Hoe kijkt hij daar tegenaan? 'Ik zeg wel eens dat wij acteren op de echo's van het verleden. Veel van wat er gaande is in de wereld - en dan denk ik nu bijvoorbeeld aan de oorlogen in Oekraïne en in Gaza en aan de aardbevingen in Noord-Afrika en Afghanistan - raakt later in de tijd het psychotraumaveld. In verbondenheid blijven leren en blijven meebewegen is belangrijk: als we dat doen, kunnen we echt een verschil maken en bijdragen aan een weerbare samenleving.'

Else de Jonge – Tekstschrijver en journalist.

JAN-WILKE REERDS

Jan-Wilke Reerds (1959) werkte 38 jaar bij ARQ. Hij studeerde klinische en organisatiepsychologie aan de Universiteit van Utrecht en volgde een MBA-opleiding aan de Business School Nederland. Reerds was wetenschappelijk medewerker aan de Universiteit van Leiden en zette in Hilversum een eigen praktijk op als psycholoog en psychotherapeut. Na dertien jaar als psycholoog en psychotherapeut te hebben gewerkt voor wat toen nog Stichting Centrum '45 heette, werd hij er in 1989 manager. In 2000 werd Reerds benoemd tot voorzitter van de Raad van Bestuur van Centrum '45, een organisatie die in de loop van jaren fuseerde met diverse andere met trauma gerelateerde organisaties en die sinds 2007 bekend staat als ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum.

MELINA RAKIC

Sinds 1 december 2023 is Melina Kappeyne van de Coppello-Rakic de nieuwe voorzitter van de Raad van Bestuur van ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum. Zij volgt hiermee Jan-Wilke Reerds op. De Raad van Bestuur van ARQ, Stichting 1904-1945 en Stichting Pelita bestaat nu uit Melina Rakic en Ate Osinga.

In het Nauw

Onbekende verhalen over psychiatrische instellingen en haar bewoners tijdens WO2

In het Nauw is een nieuwe podcastserie over Nederlandse psychiatrische instellingen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Jodenvervolgung, oorlogsgeweld, ontbering en honger: Dit trof duizenden Nederlanders die in psychiatrische instellingen leefden - en daardoor extra kwetsbaar waren. In vier afleveringen vertelt *In het nauw* deze onbekende geschiedenis.

Hoe doorstonden psychiatrische patiënten, en mensen met een verstandelijke beperking de ontberingen van de oorlogsjaren? Deze podcast vertelt het verhaal van de Tweede Wereldoorlog vanuit het leven in de instelling.

Over de podcast

Vanaf 18 januari zijn alle afleveringen te beluisteren via Spotify en Apple Podcasts.

Deze podcast is gemaakt door ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolgung en Geweld, in opdracht van Stichting Vergeten Slachtoffers.

Samenstelling: Bart Nauta
Muziek en productie: Thomas Hoonhout

Onverwachts zat ik tussen de bombardementen. Het was 2006, voor een opleiding verbleef ik in Libanon. Het geweld tussen Israël en Hezbollah was overweldigend. Een week lang lag ik 's nachts wakker van de bombardementen. Ik moest rennen toen er dichtbij plotseling een haven doelwit werd. Er landden pamfletten in de tuin van mijn tijdelijke verblijfplaats waarop stond dat die omgeving aangevallen zou worden. De straten waren angstvallig stil; de supermarkten leeg gehamsterd. Het land verlaten kon niet: het vliegveld was gebombardeerd.

Deze herinneringen komen terug, nu ik in de media het nieuws volg over het geweld tussen Hamas en Israël. Mijn angst en mijn verdriet destijds vallen in het niet bij de emoties van de burgers in de getroffen gebieden; ze vallen in het niet bij alle mensen die nog steeds, waar dan ook, dagelijks in oorlog verkeren. Na een week had ik het privilege om met andere Nederlanders geëvacueerd worden. In een bus met op de bovenkant, zijkant en achterkant de Nederlandse vlag bevestigd, werden wij naar het noorden gereden, het land uit. Met vlaggen, zodat het zichtbaar was dat wij Nederlanders waren en geen doelwit voor raketaanvallen. Deze busreis is de meest confronterende reis die ik ooit gemaakt heb. Uit het raam zag ik al die mensen die het land niet uit konden. Ik zag gebouwen die kort daarvoor door een raket geraakt waren en waarin mensen op zoek waren naar overlevenden. Ik kon weg. Zij moesten blijven. Mijn familie en vrienden waren in Nederland, veilig. Die van hun niet. Voor veel mensen is het onmogelijk om heersend geweld te ontvluchten. Er wordt geleefd in onderdrukking, haat en angst - dagelijks en gedwongen. De oorlog tussen Hamas en Israël maakt dit weer pijnlijk duidelijk.

De beelden in de media maken dat ik terugga naar mijn ervaringen in Libanon. Onwerkelijke ervaringen, als een film komen die beelden terug. Voor mij is de periode in Libanon een eenmalige, korte confrontatie geweest met leven in oorlog waar ik snel uit kon vertrekken. Voor heel veel mensen is dat een tegenovergestelde. Zoals voor de mensen in Israël en Gaza. Maar ook voor mijn patiënten. Zij konden uiteindelijk vertrekken maar hebben jaren in situaties van geweld, misbruik en onderdrukking geleefd. Zij hebben ieder veel geliefden verloren. Waar ik kan terugdenken aan mijn ervaringen alsof het een film is - een situatie uit het verleden, anders dan het hier en nu, waar ik met afstand naar kan kijken - kunnen anderen dit niet. Zij ruiken, voelen, horen en proeven de angst en het geweld iedere dag en iedere nacht. Ze worden erdoor opgeslokt; ze zijn daar weer 'echt'. Oorlog is geen film.

Oorlog is geen film

Beiroet na een bombardement, juli 2006

Foto Shutterstock

foto Désirée Verstege

Onderzoek naar je familie in oorlogstijd

Joke van Bokkem in gesprek met dagvoorzitter Pia Dijkstra.

Op 12 oktober 2023 gingen vier sprekers in op de uitdagingen die je kan tegenkomen bij het onderzoeken van je familiegeschiedenis tijdens de Tweede Wereldoorlog. Niet alleen de praktische uitdagingen kwamen aan bod, zoals beperkt openbare of onvolledige archieven, maar ook emotionele uitdagingen: wat kan het losmaken, bij mezelf en mijn familie, als ik op onderzoek uit ga?

Door Lucia Hoenselaars

Het Rode Kruis archief en het Oranjehotel

Raymund Schütz is senior onderzoeker bij het Haags Gemeentearchief en heeft jarenlang gewerkt in het Oorlogsarchief Nederlandse Rode Kruis (NRK) dat nu is ondergebracht bij het Nationaal Archief, en dat veel informatie bevat over gevangenen in het Oranjehotel. Daarnaast promoveerde hij op een onderzoek naar het notariaat tijdens de Tweede Wereldoorlog, wat resulteerde in de publicatie *Kille Mist*.

Schütz maakt een intrigerend onderscheid tussen 'stilzwijgen' of 'verzwijgen' over de oorlog als gevolg van leed of trauma, het niet kunnen spreken, en daarnaast de bewust verkozen stilte als betuiging van respect op

het moment dat we herdenken. 'De grote vraag is, hoe komen we van het traumatisch stilzwijgen, met elkaar tot het verbindend met elkaar zwijgen en zorgen dat je die oorlog levend houdt?' Schütz ziet hierin een belangrijke rol weggelegd voor het archief.

Zo vertelt hij dat hij eens is benaderd door twee verschillende kleinkinderen, die elkaar niet kenden, en die allebei informatie bij hem opvroegen over hun opa. Ze liepen beide, los van elkaar, rond met de vraag waarom hun familie zo versplinterd was. Ze wisten dat het met de oorlog te maken had, maar niet precies wat. Door raadpleging van het NRK kregen zij het antwoord: hun opa was een politieke gevangene geweest, een commu-

nist. 'Op het moment dat deze man gearresteerd werd en als kostwinner wegviel, zijn al die kinderen in kindertehuizen terechtgekomen. En daar ligt de kiem van het feit dat al die kleinkinderen elkaar niet kennen. Dus deze kaart geeft eigenlijk alle antwoorden op de vragen die die kleinkinderen hadden. De verwarring die in die familie is ontstaan, de reden waarom dat gebeurd is, is allemaal terug te voeren op deze kaart.'

Dit voorbeeld laat zien hoe belangrijk toegankelijkheid van archieven is. De zoektocht wordt regelmatig op verschillende manieren bemoeilijkt. Bijvoorbeeld omdat de informatie vaak nog beperkt openbaar is vanwege privacywetgeving, verspreid is over verschillende archieven, vaak ook nog onvolledig is, en soms verspreid over verschillende landen. Schütz raadt aan om bij aanvang van je onderzoek heel concreet voor jezelf vast te leggen wat er reeds bekend is over de persoon wiens verleden je wilt onderzoeken. 'Maak ook gebruik van expertise, bijvoorbeeld bij het NIOD', benadrukt hij. 'Vaak zijn onderzoekers ook bereid om mensen te helpen die hun eigen familie in kaart willen brengen.'

Ten slotte heeft Schütz een kritische noot op de strenge Nederlandse privacywetgeving waardoor archieven ook voor onderzoekers niet optimaal toegankelijk zijn: 'Dat wantrouwen, dat eigenlijk een beetje kenmerkend is voor de overheid in deze tijd, is de grootste barrière die er is tussen u, de mensen die informatie willen hebben over de gevangenen in het Oranjehotel, en de organisaties, de archieven in Nederland die daar over beschikken. Dus geef het niet op, ga door.'

Collecties van het CBG

Martijn Spruit werkt al 20 jaar bij het CBG Centrum voor Familiegesciedenis. Hij is informatiespecialist en functionaris gegevensbescherming. Tijdens de bijeenkomst vertelt hij over de verschillende collecties van het CBG: hoe die zijn ontstaan, welke informatie ze bevatten, wat er ontbreekt en hoe dat komt.

Persoonskaarten zijn een rijke bron voor familieonderzoek, en deze zijn allemaal gedigitaliseerd en ontsloten. Iedereen die in Nederland is overleden heeft een persoonskaart, zo ook de voormalig Duitse Keizer Wilhelm II, die in 1941 in Doorn

overleed. Van vervolgingslachtoffers die tijdens de Tweede Wereldoorlog in Duitse concentratiekampen zijn vermoord, zijn geen persoonskaarten, legt Spruit uit. Dat komt omdat deze mensen onder de wetgeving van de Duitse bezetter werden aangeduid als 'geëmigreerd'.

Naast persoonskaarten, heeft het CBG ook 60 á 70 identificatiebewijzen uit de oorlog in de collectie. Bij het CBG zijn deze gebundeld en niet versnipperd over persoonlijke dossiers. Spruit: 'Er is geen centraal bestand van persoonsbewijzen. Er is wel een centraal bestand geweest, maar dat is in 1969 in zijn geheel vernietigd. Ik zie de frustratie in uw ogen, die heb ik zelf ook.'

Een ander identificatiebewijs, waarvan het CBG er maar een in bezit heeft, is een zakboekje van de NSB. Wie thuis op zolder of in een archief een zakboekje tegenkomt, stuit daarbij dus op een unieke vondst. Een andere bron vormen de Politie Kwartierstaten, waarin alle ambtenaren van de politie moesten invullen of zij van Joodse afkomst waren of niet. Spruit: 'Voor ons, vanuit genealogisch oogpunt is dit een fantastische bron, omdat de hoofdpersoon, de ouders én de grootouders erop staan. Dus je hebt drie generaties in een opengelegde A3-vel. Ik vermoed dat we er zo'n 70.000 hebben.' Dit archief is bijna gedigitaliseerd en geïndexeerd, en mogelijk wordt het volgend jaar vrijgegeven, legt Spruit uit. Ook zijn er kwartierstaten van Binnenlandse zaken, maar bijvoorbeeld ook van Jeugdstorm en enkele van de SS.

Ook beschikt het CBG over de collectie Calmeyer. De Duitse jurist en ambtenaar Hans Calmeyer had een bureau in Den Haag waar mensen onderzoek konden

Foto: Desirée Verstege

Martijn Spruit

Schütz: 'Hoe komen we van traumatisch stil-zwijgen, tot verbindend met elkaar zwijgen?'

laten doen naar hun voorouders. Dat onderzoek werd vooral aangevraagd door mensen die een half-Joods, half niet-Joods huwelijk of herkomst hadden. Dit met de bedoeling om aan te tonen dat ze zo weinig Joods waren dat ze niet op transport hoefden. 'Het is heel moeilijk te bepalen of Calmeyer meewerkte met de Duitsers, of juist tegenwerkte, door dingen als het ware Arischer voor te stellen dan ze in werkelijkheid waren', vertelt Spruit. Gedurende de hele lezing benadrukt Spruit het belang van de context van de archiefstukken, en om bij elk archiefstuk oog te houden voor het hele verhaal en alle grijstinten die daarin voorkomen.

Echo's uit een oorlogsverleden

Joke van Bokkem is klinisch psycholoog en psychotherapeut bij ARQ Centrum'45, waar ze onder meer de groepsbehandeling van naoorlogse generaties begeleidt. Na alle informatie die de eerste twee sprekers hebben gegeven, richt van Bokkem de aandacht weer op het individu: hoe moet je al deze informatie emotioneel verwerken, zeker als het over je eigen familie gaat?

Wat betekent het ontbreken van informatie voor families en individuen die de echo's van het oorlogsverleden voelen, in hunzelf en de familie? Dingen die je niet weet, kunnen een impact hebben op je leven. Van Bokkem: 'Om te kunnen leven met oorlog, moet je ruimte hebben om daarbij stil te kunnen staan.'

'Mensen zijn altijd op zoek naar antwoorden om existentiële vragen te beantwoorden', vervolgt Van Bokkem. 'Wie ben ik? Dat zegt iets over de identiteit. Waar kom ik vandaan, waar hoor ik bij? Daar komt die informatie-behoefte vandaan.' Alles wat er eerder gebeurd is, zit ergens ook in jou, vertelt Van Bokkem, wat ze toelicht aan de hand van enkele persoonlijke voorbeelden. Familiegeheimen kan je voelen, en ook de spanning, als je niet weet wat er aan de hand is. Van Bokkem legt uit hoe informatie over de oorlog pas echt waarde kan krijgen als het hoofd in dialoog staat met het hart, en

Raymund Schütz

je in dialoog bent met je familie. Om op die manier een antwoord te kunnen krijgen op die existentiële vragen.

In veel gevallen is het niet meer mogelijk om met een familielid te spreken over de oorlog en de nasleep daarvan. Het is een onderdeel van groepstherapie, om alsnog uit te spreken aan een familielid wat nooit uitgesproken heeft kunnen worden. Zo kom je, aldus Van Bokkem, van *overleven* naar *leven* met oorlog. Mensen vragen zich af wat ze bij de informatie voelen en hoe ze dat kunnen delen. De informatie wordt een verhaal, iets dat mensen kunnen *doorleven*.

Van Bokkem: 'Dingen die je niet weet, kunnen een impact hebben op je leven'

Vaak slaat het onderzoek naar het oorlogsverleden een generatie over, en zijn het de kleinkinderen die de ruimte voelen om op zoek te gaan naar de familiegeschiedenis en daarover te praten. Als er geen erkenning is voor het oorlogsverleden, zullen mensen blijven rondlopen met identiteitsvragen, stelt Van Bokkem vast. De dialoog, de verbinding, het er over kunnen hebben, komt steeds meer op gang. Waar het nog te moeilijk is om te praten, kan bijvoorbeeld ook beeldende therapie heel behulpzaam zijn.

Een beladen familiegeschiedenis

Bas von Benda-Beckmann is historicus en publiceerde in 2019 een boek over het Oranjehotel. Tijdens deze lezing vertelt hij over zijn nieuwste boek: *Het kleedje voor Hitler*. Het boek bevat een rijk gedocumenteerd verleden vol

verhalen. Von Benda-Beckmann is helemaal opgeslokt door de memoires, dagboeken en foto's van zijn familie. Het is een beladen geschiedenis, die ook emoties van verwarring, woede, verdriet en schaamte bij hem oproepen.

Von Benda-Beckmann begint bij het begin. Zijn zoektocht begon toen hij 13 was. Hij deed de afwas met de zus van zijn Duitse vader, zijn tante. Ze hadden het over een oudtante, tante Luise. Een grappige, lieve vrouw en ook een beetje gek, volgens Von Benda-Beckmann.

'Mijn tante vertelde tijdens de afwas voor het eerst het oorlogsverleden van tante Luise. Ze was secretaresse geweest bij het oppercommando van de Duitse landmacht en had een relatie met Generaal Oberst Alfred Jodl. In maart 1945 trouwden ze. Jodl was een van de hoogste militaire adviseurs van Hitler en is na de oorlog ter dood veroordeeld.'

Tante Luise, vertelt Von Benda-Beckmann, is de rest van haar leven bezig geweest met de rehabilitatie van haar man. Naar haar idee was hij ten onrechte veroordeeld, en dat heeft zij altijd uitgedragen. 'Het heeft bij mij altijd heel veel vragen opgeroepen', vervolgt Von Benda-Beckmann. 'Vragen over mijn eigen familie: hoe nazistisch was die nou eigenlijk? Wat klopt er nou van die verhalen? Dat heeft ongetwijfeld een rol gespeeld in mijn beslissing om geschiedenis te gaan studeren.'

Tante Luise stuurde Von Benda-Beckmann vlak voor haar dood de memoires van een Duitse officier op, met daarbij een brief waarin zij haar perspectief deelde over de oorlog en haar echtgenoot. Dat is het startpunt geweest voor hem om te gaan graven. 'Hoe verliepen de levens in zijn familie, wat waren hun denkbeelden? Wat deden ze tijdens de oorlog? En hoe gingen ze daar na de oorlog mee om?'

Von Benda-Beckmann benadrukt dat onderzoek doen naar je familiegeschiedenis, ook voor een historicus, valkuilen met zich meebrengt. Familieherinneringen vormen vaak het begin, maar die zijn niet altijd betrouwbaar. Ook de dynamiek van naoorlogse herinnering in de maatschappij speelt een rol in hoe het verleden herinnerd wordt. Hij spoort aan tot het historische handwerk:

foto Désirée Verstege

Bas von Benda-Beckmann

begin bij de herinneringen en de verhalen, duik zo goed mogelijk de bronnen in, en doe een beroep op wetenschappelijke geschiedschrijving. Ook benadrukt Von Benda-Beckmann het belang van multiperspectiviteit, zodat je niet alleen het verhaal vertelt vanuit de daders, hoe kritisch je dat ook doet, maar ook vanuit de slachtoffers.

Kijk de hele bijeenkomst en alle vier de lezingen terug via: <https://www.youtube.com/watch?v=uY76cbhw17A>

Lucia Hoenselaars - Beleidsontzoeker/adviseur bij ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolgung en Geweld en eindredacteur van Impact Magazine.

MONUMENT

Gedurende het hele Themajaar Leven met oorlog is de gelijknamige minidocumentaireserie te zien in alle vijf de WO2 Herinneringscentra: Nationaal Monument Kamp Vught, Nationaal Monument Kamp Amersfoort, Nationaal Monument Oranjehotel, Indisch Herinneringscentrum en Herinneringscentrum Kamp Westerbork. Deze bijeenkomst in het Oranjehotel werd in het kader van dit project georganiseerd. U kunt de documentaires ook online kijken via www.levenmetoorlog.nl

Dit project is tot stand gekomen met financiering van vfonds (Nationaal Fonds voor Vrede, Vrijheid en Veteranenzorg), VSBfonds en ARQ Nationaal Psycho-trauma Centrum.

5 vragen aan Simona Karbouniaris

‘Je moet kijken wat er voor deze persoon, op dit moment werkt’

Door Greta Piwanski en Sophie van Leeuwen

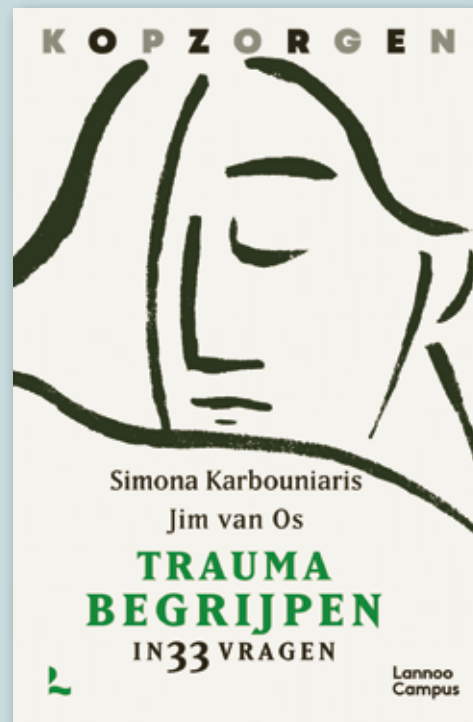
Simona Karbouniaris

1. Wat heeft jullie geïnspireerd om Trauma begrijpen in 33 vragen te schrijven, en welke aspecten vonden jullie het belangrijkste om op te nemen?

We weten dat trauma als transdiagnostische factor belangrijk is om psychologische ontregeling te verklaren¹ en psychiater en mede-auteur Jim van Os en ik hielden ons allebei bezig met dit onderwerp. Zo kwamen onze invalshoeken samen. We vonden het belangrijk om in dit boek een breed publiek aan te spreken. Het boek moest toegankelijk en interessant zijn voor alle en in het bijzonder beginnende professionals, maar ook leesbaar zijn voor bijvoorbeeld naasten die meer wilden weten over trauma.

2. In de afgelopen jaren zien we dat er enerzijds meer bewustzijn is ontstaan over (mogelijk) traumatische gebeurtenissen, maar anderzijds merken we ook dat mensen gebeurtenissen snel als traumatisch bestempelen. Wat zijn de gevolgen hiervan voor het concept van psychotrauma en de behandeling?

Ik vind het over het algemeen een gunstige ontwikkeling dat er breder wordt gedacht over trauma dan alleen het meemaken van seksueel misbruik of mishandeling. Trauma kan ten grondslag liggen aan veel vormen van psychopathologie. Dat betekent niet dat iedereen een traumagerichte behandeling moet ontvangen, maar wel

dat een traumasensitieve benadering belangrijk is. Als trauma sneller herkend wordt, kan laagdrempelige zorg zoals zelfzorg of hulp van ervaringsdeskundigen worden ingeschakeld om te voorkomen dat mensen in lange zorgtrajecten terecht komen. Het is niet nodig om iedereen in een specialistische setting te behandelen. Met groeiend bewustzijn bestaat het risico dat mensen het

woord trauma in de mond nemen terwijl het niet gaat om trauma. Als professionals moeten we in staat zijn om daartussen te differentiëren.

3. Jullie noemen in het boek ook controversiële theorieën zoals de Polyvagaaltheorie, maar ook (nog) niet voldoende onderzochte behandelingselementen zoals sjamanisme en het gebruik van drugs zoals ayahuasca, allen thema's die onder kritiek staan. Waarom hebben jullie als auteurs ervoor gekozen om deze onderwerpen desondanks op te nemen?

Vanuit de praktijk kennen wij veel cliënten die niet voldoende hadden aan *evidence-based* methodes. Wij vinden dat de richtlijn voor PTSS star en rigide is en dat je moet kijken naar wat er voor deze persoon, op dit moment werkt. Ook moeten we ons bewust zijn van de beperkingen en relativiteit van wetenschappelijk onderzoek. Het is goed dat er onderzoek wordt gedaan, maar het is de vraag of je eindeloos EMDR moet gaan vergelijken met andere methodieken. Niet alle goede methodieken kunnen onderzocht worden. Wie bepaalt of het werkt? In eerste instantie de cliënt. We zouden meer waarde moeten hechten aan ervaringskennis, cliënten kunnen vaak heel goed vertellen wat voor hen heeft geholpen. De focus ligt nu vaak op symptoomreductie, terwijl het verbeteren van de kwaliteit van leven soms belangrijker kan zijn voor de patiënt zelf. In het boek hebben wij ervoor gekozen om allerlei verklaringsmoedellen en behandelmethodes te noemen, omdat het er volgens ons niet toe doet hoe gedetailleerd iets is onderzocht, maar of het mensen verder kan helpen.

4. Door niet nadrukkelijk te benoemen dat niet elke behandelmethode bewezen effectief is, kan de lezer de indruk krijgen dat EMDR net zo goed werkt als bijvoorbeeld sjamanisme, maar ook dat controversiële behandeltechnieken geen risico's met zich meebrengen. Zou je dat zo stellen?

Ik zou wel stellen dat deze behandelmethoden inderdaad allebei goed kunnen werken en bij beiden ook risico's zijn maar vooral kansen. De ggz wordt gekenmerkt door een haast dogmatische neiging om risico's uit te willen sluiten. Maar mensen moeten zelf kunnen zoeken naar de behandeling die het beste bij hen past. Als we te veel focussen op specifieke behandelaspecten, verliezen we het belang van maatwerk en het relationele aspect uit het oog. Non-specifieke factoren zoals contact maken, overeenstemming vinden over de behandel-doelen en het vertrouwen in een therapeut, spelen een belangrijke rol in het slagen van een behandeling. Deze

factoren zijn lastig te meten in wetenschappelijk onderzoek. Behandelingen hoeven niet bewezen effectief te zijn om van waarde te kunnen zijn.

5. Het boek bevat onder andere een deel over het belang van ervaringsdeskundigen. Wat zijn de voor- en nadelen van het inzetten van eigen ervaringen als hulpverlener?

Mijn promotieonderzoek gaat over het werken met ervaringskennis door zorgprofessionals. De gevonden voordelen waren dat de zorg als warm en compassievol wordt ervaren, dat hulp traumasensitiever is, dat hertraumatisering beter kan worden voorkomen, dat deze hulpverleners van de richtlijn durven af te wijken wanneer dat passend lijkt en dat ze de cliënten vaak meer keuzevrijheid geven. Wanneer een organisatie er nog niet klaar voor is om op deze manier te gaan werken, zijn er wel risico's aan het werken met ervaringsdeskundigen. Dan kan het gebeuren dat professionals te betrokken raken en daardoor zelf uit balans raken. Denk bijvoorbeeld aan *burn-out*, *compassion fatigue* of het vervagen van grenzen. Bij cliënten is het altijd belangrijk om te blijven toetsen of ze het prettig vinden en er iets aan hebben als een professional eigen ervaringen deelt.

Greta Piwanski - Promovendus en lid van de communicatiecommissie van de NtVP

Sophie van Leeuwen - Psycholoog en communicatiemedewerker NtVP

REFERENTIE

1. Hogg, B., Gardoki-Souto, I., Valiente-Gomez, A., Rosa, A. R., Fortea, L., Radua, J., ... & Moreno-Alcazar, A. (2023). Psychological trauma as a transdiagnostic risk factor for mental disorder: an umbrella meta-analysis. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*, 273(2), 397-410.

DR. SIMONA KARBOUNIARIS

Dr. Simona Karbouniaris promoveerde in 2023 op de integratie van ervaringskennis onder GGZ professionals. De afgelopen vier jaren begeleidde zij diverse intervisiegroepen bij het inzetten en benutten van persoonlijke traumatische ervaringen. Zij is werkzaam als docent Psychopathologie & Trauma bij de opleiding Social Work en Kenniscentrum Sociale Innovatie in Utrecht en daarnaast toezichthouder van een ggz organisatie.

Foto Robin Alysha Clemens

Peter Keppy

‘Wat je nodig hebt als onderzoeker is empathische distantie’

Per 1 september 2023 is Peter Keppy, onderzoeker bij het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, aangetreden bij de Faculteit der Letteren van de Radboud Universiteit als bijzonder hoogleraar. In die positie gaat hij zich bezighouden met de geschiedenis van populaire cultuur en massaal geweld in Zuidoost-Azië. Voor Impact Magazine bezocht Lara Nuberg de hoogleraar in zijn kantoor aan de Herengracht in Amsterdam.

Door Lara Nuberg

Het vormgeven van een leerstoel is een proces dat meestal binnen de muren van de universiteit plaatsvindt en waar de niet-academische buitenwereld weinig van merkt. Een wetenschapscommissie ontwikkelt een onderzoekskader, er wordt een onderzoeker bij gevon-

den middels een vacature en op een dag is daar een oratie waarmee de hoogleraar zijn leeropdracht aan het publiek presenteert en officieel aan zijn onderzoek begint. In het geval van de nieuwe leerstoel van Dr. Peter Keppy ging dat net iets anders. Hij werd zelf bena-

derd door de Radboud Universiteit om een leerstoel te bekleden, de leerstoelopdracht te schrijven en daarmee het onderzoekskader te ontwikkelen. Dit vanwege zijn expertise op het gebied van koloniale en postkoloniale geschiedenis en de thema's populaire cultuur en geweld. Daarnaast hoopt de Radboud Universiteit met de leerstoel de samenwerking met Aziatische universiteiten te versterken. Peter Keppy is bescheiden als ik tegenover hem plaatsneem. 'Ik weet niet of ik genoeg te zeggen heb vandaag,' zegt hij. 'Ik bevind me nog midden in een gedachteproces rondom het vaststellen en aanscherpen van mijn onderzoeksfocus.'

Hoe ziet zo'n gedachteproces eruit?

'Het begint in de eerste instantie met nadenken over wat begrippen als *populaire cultuur* en *massaal geweld* eigenlijk inhouden. Veel mensen denken bij populaire cultuur al snel aan massaconsumptie, commerciële entertainment en de rol hierin van media, zoals internet, films en literatuur. Dat is een conventionele en mainstream opvatting van populaire cultuur. Ik probeer terug te gaan naar een iets ander begrip van populaire cultuur, namelijk als maatschappelijke betwiste *volkscultuur* die zich uitstrekt buiten het terrein van entertainment.'

'Wat betreft massaal geweld in de context van Zuid-oost-Azië, denk ik in het kader van de leerstoel aan bijvoorbeeld eigenrichting - vigilantisme -, waarbij het geaccepteerd is dat burgers het recht in eigen hand nemen om van criminaliteit verdachte medeburgers te arresteren of zelfs om het leven te brengen. Dit is niet eenvoudig omdat het staatsapparaat en justitie het laten afweten, maar ook omdat er breed gedeelde opvattingen en praktijken in een samenleving kunnen heersen over wat moreel acceptabel is om het recht in eigen handen te nemen. Eigenrichting is, zacht uitgedrukt, gezien het monopolie van de uitoefening van geweld door de staat en handhaving van de rechtsstaat niet onomstreden.'

In de omschrijving van uw nieuwe leerstoel werd ook het begrip 'trauma' genoemd en dat dat begrip ook binnen de context van Zuidoost-Azië een belangrijke rol speelt in het omgaan met lijden als gevolg van massaal geweld. Hoe moet ik dat zien? Kunt u als historicus onderzoeken of iemand bijvoorbeeld last heeft van PTSS?

'Nee, met zo'n soort onderzoek bevind je je als historicus snel op glad ijs, omdat je als historicus je dan in een medische tunnel begeeft die geen ruimte laat voor

In plaats van een medische invalshoek ben ik geïnteresseerd in hoe religie of geloofsopvattingen van betekenis zijn voor grote groepen mensen in het omgaan met lijden als gevolg van geweld'

andere interpretaties van het begrip trauma. Ik ben vijf jaar lid geweest van de Pensioen- en Uitkeringsraad (PUR), een instantie die uitvoering geeft aan een aantal wetten voor oorlogsslachtoffers en verzetsdeelnemers. De Raad beslist of iemand recht heeft op voorzieningen. Er zit altijd een medicus in die raad, naast juridische experts en historici. De medicus is verantwoordelijk voor het vaststellen van persoonlijk trauma, de historici om vast te stellen of de ervaringen waar aanvragers aan refereren stroken met de historische omstandigheden. Psychologisch trauma wordt vastgesteld aan de hand van DSM-5, het handboek voor de psychiatrie. In de PUR heeft de medicus als expert daarover het laatste woord. Als antropoloog en historicus heb ik de vrijheid mij af te vragen wat mensen als leed beschouwen en hoe zij dit verwerken buiten de medische wetenschap en het DSM handboek om.'

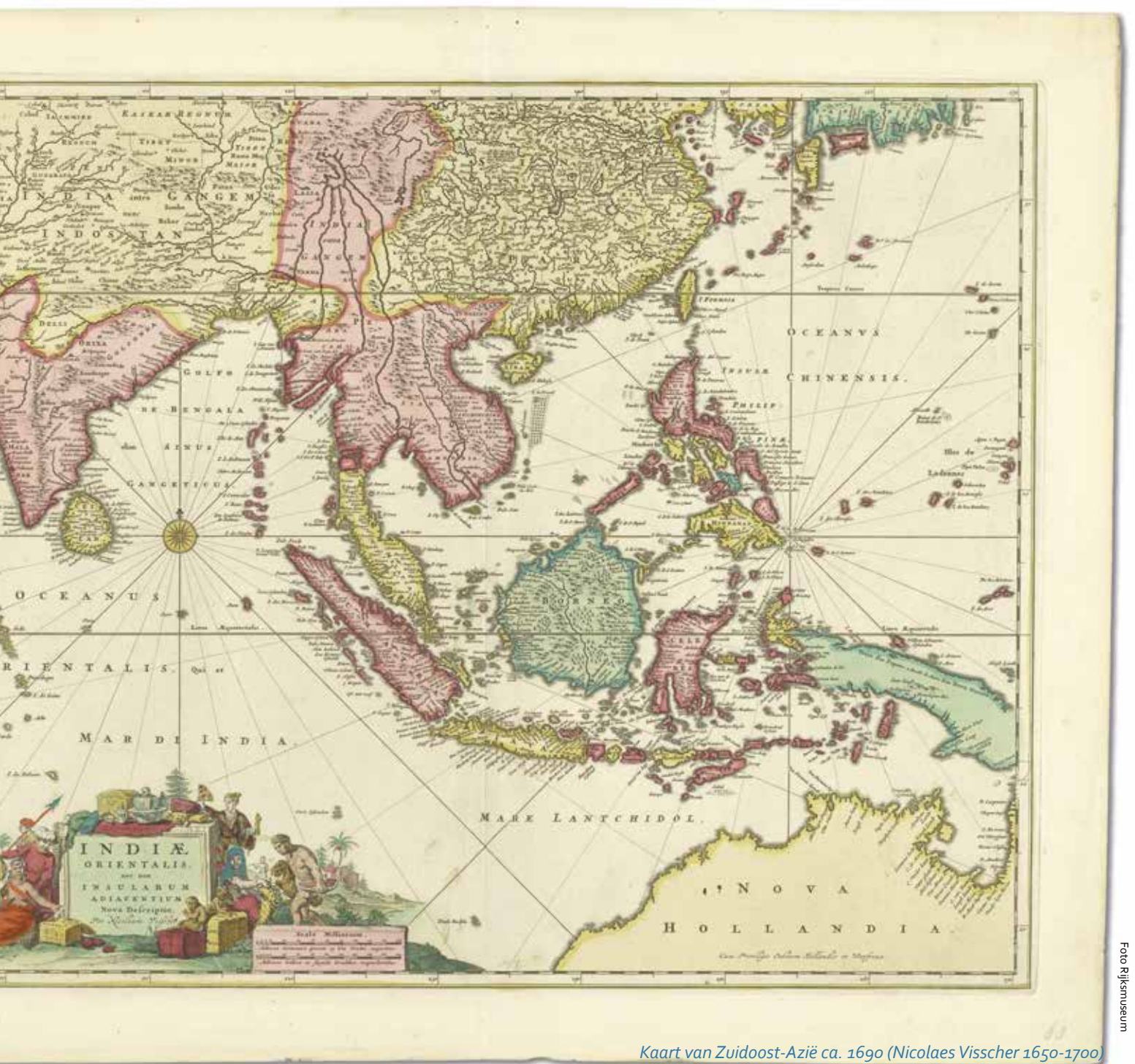
'Wat betreft deze leerstoel denk ik vooral aan de verwerking van trauma in het spoor van oorlog en politiek conflict. In plaats van een medische invalshoek ben ik geïnteresseerd in hoe religie of geloofsopvattingen van betekenis zijn voor grote groepen mensen in het omgaan met lijden als gevolg van geweld.'

Kunt u een voorbeeld geven van een conflict waarbij uw opvattingen over populaire cultuur, trauma en massaal geweld samen komen en die u graag zou willen onderzoeken?

'Ik denk dan bijvoorbeeld aan de burgeroorlog in Ambon, eind jaren negentig van de vorige eeuw. Wat me erin aanspreekt is de paradox dat religie en religieuze instituties in de post-conflict situatie worden aange-

Kaart van Zuidoost-Azië ca. 1690 (Nicolaes Visscher 1650-1700)

Foto Rijksmuseum

wend voor verzoening en heling, terwijl het conflict zelf juist door velen werd zien als een gevolg van religieuze intolerantie tussen moslims en christenen. Het complexe en het uitdagende van onderzoek doen op Ambon naar dit specifieke onderwerp is ook dat daders en slachtoffers nog leven en elkaar in theorie op straat kunnen tegenkomen en confronteren. Even intrigerend is het om na te gaan hoe religie concreet een rol speelt en heeft gespeeld in verwerking van conflicten, ook in geval van eerdere conflicten in de geschiedenis van Ambon. Hoe gaat een samenleving die zo politiek-religieus gepolariseerd is met elkaar verder? Wat verstaan beide

religieuze groepen onder lijden? Welke rol spelen lokale interpretaties van religie daarin?

Wat is eigenlijk uw eigen motivatie om u zo bezig te houden met massaal geweld en de doorwerking daarvan? Heeft uw eigen familiegeschiedenis daar ook iets mee te maken?

‘Ik wil daar niets over zeggen, omdat ik de mensen in mijn familie wil beschermen. Het enige wat ik erover kwijt kan is dat mijn familiegeschiedenis doordrenkt is van geweld. Het werken als onderzoeker aan het NIOD

confronteert je met daders en slachtoffers van oorlog en politieke conflicten: overlevenden van geweld die je interviewt of getuigenissen die je treft in geschreven bronnen of in audio en visueel materiaal. In de vijf jaar dat ik in de PUR zat, las ik honderden rapporten en toen dacht ik vaak: dit had over mijn familie kunnen gaan.'

Hoe beïnvloedt dat uw objectiviteit als historicus en antropoloog?

'Als onderzoeker probeer ik altijd een bepaalde afstand tot mijn onderzoek te behouden. Ook met betrekking tot het bronnenmateriaal. Te veel empathie kan een kritisch oordeel in de weg zitten. Wat je volgens mij nodig hebt als onderzoeker is empathische afstand.'

'Wat ik meer wil gaan doen binnen mijn werk is aandacht besteden aan de rol van de onderzoeker. We hebben lang gedacht dat historici als het ware boven hun onderzoek moeten staan, als objectieve waarnemers. Dat klopt natuurlijk niet, alleen al je onderwerpskeuze is vaak gekleurd en persoonlijk gemotiveerd. Misschien is dat ook iets wat ik kwijt kan binnen deze nieuwe leerstoel, een kritische reflectie op mezelf als onderzoeker.'

Ik kan me ook voorstellen dat de onderwerpen waar u onderzoek naar doet, uw eigen mentale gezondheid kunnen beïnvloeden. Hoe is dat, om u vaak te moeten verhouden tot geschiedenissen van massaal geweld?

'Via ARQ IVP wordt er hulp geboden aan NIOD-onderzoekers die tijdens hun onderzoeken constant worden blootgesteld aan geweld. Uiteraard gaat het hierbij niet om direct geweld, maar bijvoorbeeld om archiefmateriaal dat confronterend kan zijn en effect kan hebben op de mentale gezondheid van onderzoekers. Ik heb zelf nooit gebruik gemaakt van die mogelijkheid, maar ik sluit niet uit dat in de toekomst wel te doen. Wat betreft andere collega's weet ik hier niets over. Over mentale bijstand wordt tussen collega's niet gesproken, omdat het gaat om vertrouwelijke gesprekken tussen individuele onderzoekers en ARQ IVP.'

Wanneer is uw nieuwe leerstoel aan de Radboud Universiteit voor u een succes?

'Het is al geslaagd als ik mijn kennis aan Nederlandse en Indonesische studenten kan overdragen. Ik hoop dus vooral masterclasses te blijven geven aan studenten in Indonesië en ook Nederlandse studenten, bachelor, master en promovendi, aan de Radboud te enthousiasmeren voor koloniale en postkoloniale geschiedenissen

van populaire cultuur en van massaal geweld. De exacte invalshoeken daarvoor moet ik nog gaan vormgeven, maar dat maakt het ook leuk en spannend: het onderzoek is nu nog breed, alles is mogelijk. En de vraag waar ik de komende tijd op blijf kauwen is: wat is nou precies populaire cultuur? Is dat entertainment op televisie? Is populaire cultuur per definitie low-brow? Van wie is het?'

'We hebben lang gedacht dat historici als het ware boven hun onderzoek moeten staan, als objectieve waarnemers'

Uw oratie vindt plaats in mei 2024, dus u heeft nog even de tijd om na te denken.

'Dat klopt. Ik moet er de komende tijd iets zinnigs van breien, ook waardoor mensen begrijpen waarom ik die koppeling wil maken tussen populaire cultuur en massageweld. Er zijn natuurlijk al veel onderzoekers die zich bezighouden met bijvoorbeeld film en de verbeelding van oorlog. Ik vind dat heel erg interessant, maar dat wordt al gedaan en bovendien door mensen die dat veel beter kunnen dan ik. Ik wil echt iets anders doen. Ik schrijf overigens meestal in het Engels, al is het niet mijn eerste taal. Dat is omdat ik kennisoverdracht met studenten in Indonesië en bijvoorbeeld ook de Filipijnen wil stimuleren. Dat is ook iets wat ik met deze leerstoel wil bereiken: de toegang tot kennis vergroten, juist ook voor wetenschappers en studenten in de gebieden waar mijn onderzoek zich op richt.'

Lara Nuberg - Historicus en publiceert over (koloniale) geschiedenis, doorwerking en identiteit

ORATIE

De oratie van Peter Keppy zal in mei 2024 plaatsvinden. Houd de website van het NIOD en de Radboud Universiteit in de gaten voor meer informatie en registratie.

In haar beroemde documentaire *My own private war*, vertelt de Bosnische filmmaakster Lidija Zelovic, over de immense impact van de Balkanoorlog op haar leven. Het filmen, jaren na de oorlog, hielp haar deze ervaringen een plaats te geven.

Door *Alies Pegtel*

‘De kleinste dingen deden mij weer normaal voelen’

Lidija Zelovic weet dat ieder mens zijn eigen waarheid heeft. Over haar waarheid, over dat wat de burgeroorlog in het voormalige Joegoslavië met haar heeft gedaan, doet ze zo eerlijk mogelijk verslag in *My own private war*. In een poging in het reine te komen met haar oorlogsverleden, gaat ze terug naar haar verwoeste geboorteland met haar zoontje Sergej, van destijds negen jaar, aan haar hand.

Om aan het oorlogsgeweld te ontkomen, week Zelovic in 1993 uit naar Nederland. Haar documentaire *My own private war*, maakte ze 23 jaar later. De eerste jaren in Nederland jaren was ze verdwaasd. Ze zei daar over: ‘Alsof je achter de grafkist van een geliefde loopt en andere mensen boodschappen ziet doen.’ Haar immense pijn, verdriet en onrust moesten bedaren, voordat ze in staat was om terug te blikken. De camera hielp haar om niet in de slachtofferrol te zakken en ten onder te gaan in emotie. ‘Film is een mooi medium om oorlog te vermensenlijken,’ vindt Zelovic. ‘Beeld kan echt iets toevoegen aan het verhaal wat je wil vertellen.’

Haar verhaal begint in 1970, toen ze werd geboren als kind uit een gemengd huwelijk - haar vader is Servisch, haar moeder Kroatisch. Totdat de oorlog uitbrak, had ze er nooit bij stilgestaan dat de Joegoslavische volkeren recht tegenover elkaar konden staan, vertelt ze aan haar Amsterdamse keukentafel. ‘Ik leefde in een land van

‘Film is een mooi medium om oorlog te vermensenlijken’

melk en honing, mijn leven was mooi, ik voelde me een prinses. Oorlog dat overkwam anderen, ergens ver weg.’

Tweeëntwintig was ze, toen ze als vluchteling op Schiphol aankwam. Twee jaar eerder was ze nog een ambitieuze, levenslustige studente Servo-Kroatische literatuur in Sarajevo, de Bosnische hoofdstad waar ze opgroeide. In haar documentaire zitten ook beelden van de nieuwszender van Sarajevo, waar ze een bijbaan had als tv-verslaggever. ‘Ik was gewoon van straat geplukt door de hoofdredacteur. Hij zette me voor de camera. Ik vond het heel leuk, al was ik eigenlijk erg verlegen.’ Haar leven brak, toen de Balkanoorlog uitbrak. Geloven kon ze het niet. Serviërs, Bosniërs en Kroaten die in haar ogen altijd vreedzaam hadden samengeleefd, konden toch geen vijanden zijn? Een krankzinnige omwenteling. ‘Er leefden wel nationalistische sentimenten, maar onder een klein extremistisch deel van de bevolking. Tot een paar jaar voor de oorlog heb ik nooit iets geproefd van verdeeldheid - en Bosnië had de meest gemixte bevolking.’

Op aandringen van haar ouders vertrok ze voor haar veiligheid naar Belgrado. Het is maar voor even, dacht ze, toen ze vlak voor een tentamen Oudslavische talen een klein reistasje inpakte. Hoogstens een paar weken en dan ben ik weer terug. Maar vanuit Belgrado reisde ze drie maanden later alweer door naar Zagreb, naar de Kroatische familie van haar moeder. In Zagreb kwam ze oog in oog te staan met oorlogsslachtoffers, toen ze ging tolken voor de Verenigde Naties. Ze tolkte voor de duizenden moslimmannen die door het Rode Kruis werden opgevangen nadat ze vrij waren gekomen uit Servische concentratiekampen. Een huiveringwekkende ervaring. Tot de VN-medewerkers haar ervan overtuigden dat het voor haarzelf ook beter was om het land te verlaten.

Zelovic kwam aan in Amsterdam op Koninginnedag, dertig jaar geleden. 'Alleen. Alles was nieuw. Mensen, klimaat, het vlakke land, de taal.' In *NRC Handelsblad* beschreef ze hoe ze zich voelde als kersverse oorlogsvluchteling. 'De eerste ochtend in Nederland werd ik vroeg wakker. Ik deed de deur open. De lucht voelde anders. Ik was eenzaam en wilde heel graag van dat gevoel af.'

Intussen woont Zelovic al langer in Nederland dan in het voormalige Joegoslavië. Haar vader, een voormalig professor, en moeder, een scheikundige, en broer volgden haar later naar Amsterdam. Ze studeerde, trouwde en kreeg een zoon. Inmiddels is ze gescheiden van de vader van haar kind, een in Cyprus geboren Amerikaan. Sergej voeden ze samen op, ze wonen op etages boven elkaar. Geheel onverwacht en tot haar grote verdriet, overleed onlangs haar tachtigjarige vader.

'Hoe konden de burgers in Joegoslavië in zo'n korte tijd overgaan tot moord?'

Haar leven zette zich kortom in Amsterdam voort. Maar ontkomen aan de oorlog doet ze nooit. Het werpt een permanente slagschaduw over haar bestaan. 'Ik leef de oorlog, oorlog is mijn leven.' Zelovic maakte meerdere films, is tv-maakster, publiciste en opiniemaker, meestal over dat ene onderwerp waar ze tegen wil en dank deskundig in is. In de hal van haar huis hangt een portret van Tito. De staatsman die na de Tweede Wereldoorlog de socialistische federale eenheidsstaat Joegoslavië vormgaf, waar hij tot zijn dood in 1980 leiding aan zou geven. Haar thuisland, het land waar ze hopeloos naar terugverlangt en dat niet meer bestaat.

In haar film zijn ook zonnige beelden te zien van een dertienjarige Zelovic, die als frêle kunstschaatsster *acte de présence* mocht geven op de afsluitingsceremonie van de Olympische Spelen in 1984. De skeelers waarop ze zich zwierend verplaatst door Amsterdam, geven haar nog altijd het ultieme vrijheidsgevoel dat herinnert aan haar onbekommerde jeugd.

Eén vraag hield haar na aankomst in Nederland in een klemmende wurggreep: hoe heeft het ooit zover kunnen komen? Hoe konden de burgers in Joegoslavië in zo'n korte tijd overgaan tot moord? Dat het zodanig zou escaleren, kon ze niet bevatten. Ze wilde het begrijpen.

Met een tomeloze energie en ijzeren wil, begon Zelovic na een cursus Nederlands aan de studie film- en televisiewetenschappen. Zodra de burgeroorlog ten einde was, ging ze voor haar afstudeeronderzoek terug naar Belgrado. In de archieven van de Servische televisie wilde ze nieuwsuitzendingen bestuderen. Ze had zich verdiept in mediamanipulatie, in theorieën over allerlei soorten oorlogspropaganda, over misbruik van de geschiedenis. Ze schreef in een essay in *de Groene Amsterdammer* dat ze ontdekte dat het klopte wat ze in de boeken had gelezen. De Serven hadden media-beelden misbruikt om bewust emoties op te roepen om Kroaten en Bosnische moslims te depersonaliseren en tot vijand te maken. Nieuwsfeiten waren verdraaid, alles was gericht op het zaaien van angst en verdeeldheid. Toen ze haar onderzoek voorzette in Kroatië en later ook de Bosnische tv-beelden bestudeerde, bleek dat ze daar vergelijkbaar te werk waren gegaan. Met een beroep op 'vaderlandsliefde' werd bij de afzonderlijke broeder-volkeren de strijd lust aangewakkerd. Tegenstellingen werden versterkt, wraak en vergelding gezworen. Nuance ontbrak. Wat bijdroeg aan de polarisatie, was dat iedereen die niet meeging in de nationalistische oorlogsrhetoriek, werd bestempeld als landverrader. Vliegenschlug verdwenen zo alle mooie collectieve herinneringen aan

Joegoslavië - na de val van de Muur in 1989 was het communisme al failliet verklaard.

Eenmaal afgestudeerd, ging ze terug naar de Balkan en maakte de korte documentaire *Once upon a time there was a country*, die werd genomineerd voor een Gouden Kalf. Dat was nog voor de Kosovo-oorlog in 1998 uitbrak. Ze deed er verslag van als producer voor de BBC. Ze maakte er gruwelijke dingen mee, werd opgepakt en moest liegen toen ze ondertekende dat Kosovaarse soldaten haar niet hadden aangeraakt. Ook dat is te zien in *My own private war*.

Film is een machtig manipulator. Toch koos Zelovic ook voor dit medium. 'Documentaires kunnen gevaarlijk zijn,' erkent ze onmiddellijk, 'omdat je denkt dat ze dé waarheid laten zien. Maar alles hangt af van de persoonlijke keuzes van de maker; waar je filmt, hoe je de camera neerzet, met wie je spreekt.' Een ander gevaar, zegt ze, is de neiging om in films oorlog te romantiseren, te simplificeren tot een strijd tussen *good guys* en *bad guys*. 'Maar zo simpel is het in werkelijkheid niet. Ik spreek in mijn film met mijn neef, die *sniper* was. Hij is dader, maar tegelijk ook slachtoffer van de oorlog. Hij vecht tegen de kant van zijn eigen broer.'

Haar vader werd met het verstrijken van de tijd steeds Servischer, Zelovic maakte daarom ruzie met hem. Hoe kwam hij erbij om zich te identificeren met een volk; als de Serven al één volk waren? Ze had er destijds geen ruimte voor om hem te begrijpen, en zich af te vragen waar zijn gevoelens vandaan kwamen. Maar dat veranderde door het filmen.

'Van tevoren had ik me niet gerealiseerd hoe belangrijk het maken van deze film voor mij persoonlijk zou zijn,' zegt ze. 'In mijn familie spraken we vaak over de oorlog, we verzwegen niets.' Maar gedurende het filmen, had ze ineens voldoende afstand om in te zien dat haar generatie als enige was opgegroeid in het verenigde Joegoslavië, waar de staat van bovenaf had gepropageerd dat het volk één moest zijn. Ze zag plots wat ze eerder niet zag: vanuit haar historische perspectief vond zij de eenheidsgedachte prachtig. 'Maar Tito's ideaal was razendsnel vervangen door het veel oudere narratief van de verschillende nationaliteiten,' zegt Zelovic, 'dat betekent dat het bestaan van de ander, een bedreiging is voor je eigen bestaan. Heel naar. Ik vond onze afspraak veel mooier - die ging over samenzijn.'

Een belangrijke bijdrage aan haar bewustwording, leverde een goede vriend, een Servische journalist. Hij

'Na deze film was ik minder gefocust op Joegoslavië'

liep kwaad weg uit beeld, omdat hij niets voelde voor haar plan om een film te maken over hun tegengestelde visies op de Servische leider Mladic. 'Ik dacht ineens: wat was ik naïef. Hoe kwam ik erbij dat mijn vriend het zich zou kunnen veroorloven om uit het Servisch narratief te breken. Hij leefde nog steeds in de Servische Republiek, hij hoort al jarenlang maar één verhaal.'

De film heeft haar geholpen de oorlog een plaats te geven, zegt ze. 'Ik heb het beter kunnen begrijpen. Na deze film was ik minder gefocust op Joegoslavië. Ik ben open gaan staan voor wat er in Nederland gebeurt, ben me meer gaan richten op de toekomst. Mijn nieuwste documentaire *Home abroad*, over mijn leven hier, waarin ik de grenzen van mijn integratie onderzoek, komt komend voorjaar uit.'

Alies Pegtel - Historicus en journalist, auteur van o.a. *Zij in de geschiedenis*.

LIDIJA ZELOVIC

Lidija Zelovic (1970) is filmmaker en creatief producent bij Zelovic Film.

Ze maakte verschillende films waaronder *Experiencing the right of return*, (2002) over Palestijnse vluchtelingen, en *Zomaar een dag* (2005) voor de Ikon, over drie vrouwen uit Srebrenica, tien jaar na de massamoord. In 2007 verscheen *My friends*, over haar Joegoslavische vriendinnen. Voor Al Jazeera maakte ze *House that Fata never built* (2012), over een vrouw die probeert haar huis te herbouwen op de grond waar haar familie vermoord is. *My own private war* verscheen in 2016. Komend voorjaar verschijnt haar nieuwste film *Home abroad*.

Collection Deutsches Historisches Museum, Berlin

Watersport (Albert Janesch, 1936)

Kunst in het Derde Rijk

Verleiding en afleiding

In Museum Arnhem is tot 24 maart 2024 een tentoonstelling te zien met kunst uit Nazi-Duitsland. Het accent ligt op de jaren 1937-1944, en dan vooral op de kunst die destijds werd getoond op de grote jaarlijkse tentoonstellingen in het speciaal daartoe gebouwde *Haus der Deutschen Kunst* in München. Een van die tentoonstellingen was de beruchte tentoonstelling *Entartete Kunst* uit 1937.

Alle tentoonstellingen maakten deel uit van de propaganda waarmee het Naziregime de Duitse samenleving verleidde tot de ideologie van het nationaalsocialisme. Joden, politieke tegenstanders en andere groepen in de maatschappij waren, zoals overal in het publieke leven, uitgesloten van deelname. Alleen klassieke kunststijlen en realisme waren toegestaan, moderne kunststromingen zoals expressionisme, kubisme en abstractie werden door het regime taboe verklaard.

Een aantal werken hangt nu voor het eerst sinds de Tweede Wereldoorlog weer in een museum.

Bayrische Staatsgemäldesammlungen München, Pinakothek der Moderne

De vier elementen (Adolf Ziegler, vóór 1937)

TENTOONSTELLING

Kunst in het Derde Rijk – Verleiding en afleiding is tot 24 maart 2024 te zien in Museum Arnhem, Utrechtseweg 87 in Arnhem.

Geopend dinsdag t/m zondag van 11.00 - 17.00 uur

Tentoonstellingsaffiche Entartete Kunst in Munchen, 1937

Het grotere offer (Adolf Reich, 1943)

Collection Deutsches Historisches Museum, Berlin

Het kunsttijdschrift (Udo Wendel, 1939/40)

Collection Deutsches Historisches Museum, Berlin

Bezoekers van de Grosse Deutsche Kunstausstellung in het Haus der Deutschen Kunst in München

Bron Oksana Parfeniuk

In het Atlantisch oorlogsgebied (Claus Bergen, 1941)

Collection Deutsches Historisches Museum, Berlin

Na mijn presentie op een conferentie in Barcelona in juli 2023 georganiseerd door de International Associations of Genocide Scholars, kwam een hoogleraar filmstudies op me af. In mijn presentatie refereerde ik aan de documentaire *The Act of Killing* (2011) van de Amerikaanse regisseur Joshua Oppenheimer, waarin hij een dader volgt van de Indonesische genocide op (vermeende) communisten in 1965. *The Act of Killing* heeft hetzelfde hoofdthema als mijn promotieonderzoek: dadertrauma, het idee dat daders van grootschalig geweld getraumatiseerd kunnen worden door hun eigen daden, door het vermoorden van onschuldige mensen, mannen, vrouwen en kinderen.

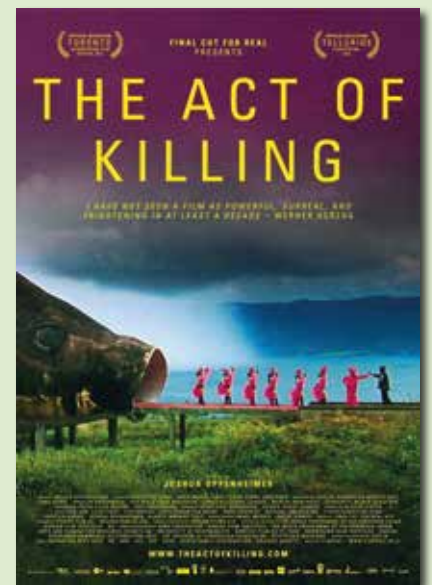
De hoogleraar zei me te heroverwegen deze documentaire in mijn proefschrift te gebruiken omdat Oppenheimer onethisch met de geïnterviewde, de dader in dit geval, zou zijn omgesprongen. De regisseur zou de dader hebben verleid om deel te nemen, zonder zijn werkelijke bedoelingen te vermelden. De dader was erin getuind, hij was er toe verleid en speelde met plezier zijn eigen gruwelijke daden na.

De hoofdpersoon van de documentaire, Anwar Congo, zegt met trots dat hij eigenhandig duizend mensen vermoord heeft. Maar hij heeft ook symptomen die veel weg hebben van posttraumatische stress, zoals een terugkerende nachtmerrie van een man die hij onthoofd heeft en wier ogen hem na de moord en in zijn dromen aan blijven kijken. Ondanks zijn trauma, doet Congo geen beroep op slachtofferchap.

Omdat de daden van Congo zo gruwelijk zijn, roept *The Act of Killing* morele walging en wraakgevoelens bij de kijker op. Daarom voelde de suggestie van de hoogleraar om de film in mijn onderzoek achterwege te laten bijna ongepast, hoewel haar punt over de onethische handelswijze van Oppenheimer wel degelijk terecht was. Iemand die claimt duizend mensen te hebben vermoord, en daar nog trots op was ook: hoeveel recht op ethische behandeling dichten we zo iemand toe? Als een dader vrolijk zijn eigen gruwelijkheden naspeelt, kan hij het schompes krijgen ook. Dat dacht ik, en ik weet dat andere daderonderzoekers hetzelfde denken, maar heb het niet tegen de hoogleraar gezegd.

Welke morele ruimte dichten wij de daders toe? Getraumatiseerd maar zonder schaamte, dat was de inmiddels overleden Anwar Congo. Er was geen enkele genoegdoening voor de slachtoffers, geen werkelijk inzicht van Congo in zijn eigen handelen. Had hij maar schuldgevoelens, wentelde hij 's nachts maar in zweet van zijn nachtmerries waarin zijn slachtoffers hem achtervolgen, werd hij maar overweldigd door gevoelens van schaamte. Dit morele trauma zou voor Congo een uitgang zijn geweest, het pad naar wat door velen Menselijkheid wordt genoemd. Als we in de laatste scene Anwar Congo nog eenmaal terugzien op het dak waar hij velen heeft omgebracht, blijkt die verwachting ijdele hoop. Waarschijnlijk dacht hij nog eenmaal aan zijn daden terug, want we zien hem weggedraaid van de camera vooroverhellen en kokhalzen. Maar schuld en verzoening? Niets van dat.

Wentelen in schaamte

Bart Nauta - Beleidsonderzoeker/adviseur bij ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld en eindredacteur van Impact Magazine.

Hier en ginder

Hoe we jonge vluchtelingen kunnen ondersteunen

Ilse Derluyn

OWL PRESS 2023, 200 PAGINA'S, ISBN 9789464788143

Vanuit een relationeel-pedagogisch perspectief belicht de auteur (hoogleraar interculturele pedagogiek aan de Universiteit Gent) in dit boek de behoeften, sterktes en mogelijkheden van deze diverse groep van jonge vluchtelingen en nieuwkomers die in België aankomen en hoe met hun wordt omgegaan.

Daarbij vindt zij het belangrijk verbinding-in-context te creëren in de psychosociale ondersteuning: deze jonge nieuwkomers leven 'hier' en dragen tegelijk een lange geschiedenis 'ginder' met zich mee, een 'ginder' waar ze ook nu nog mee verbonden zijn.

En de vierde keer zonken we

Vluchten langs de gevaarlijkst route naar Europa

Sally Hayden

NIEUW AMSTERDAM 2023, 404 PAGINA'S, ISBN 9789046831243

Journalist Sally Hayden doet onderzoek naar de vluchtelingcrisis in Noord-Afrika. Het boek is gebaseerd op honderden interviews met (nog steeds) gedetineerden die Europa proberen te bereiken, maar vast komen te zitten in Libië wanneer de EU in 2017 begint met het financieren van 'opvang in de regio'. Het boek is bedoeld als een aanklacht tegen de 21e-eeuwse 'slavenhandelseconomie' én een ode aan de veerkracht van de mens.

Met de jaren

Waarom het wel zin heeft om ouderen met psychische problemen te behandelen

Arjen Videler & Rosalien Wilting

BOOM UITGEVERS 2023, 240 PAGINA'S, ISBN 9789024455553

Dit boek geeft een overzicht van de behandelmogelijkheden bij psychische problemen van ouderen. Aan de hand van casussen en bevindingen uit de wetenschap vertelt het over de (onder)-behandeling van ouderen en het effect van late diagnoses. De thema's die aan de orde komen zijn trauma, persoonlijkheidsstoornissen, ALK (Aanhoudende Lichamelijke Klachten), autisme en omgaan met het levenseinde.

De verliezers

Straf en heropvoeding in kamp Vught, 1944-1949

Marijke Verduijn

BOOM UITGEVERS 2023, 240 PAGINA'S, ISBN 9789024455553

Marijke Verduijn deed jarenlang onderzoek naar het eerste en grootste naoorlogse interneringskamp onder Nederlands gezag. Kamp Vught werd in oktober 1944 een interneringskamp voor NSB'ers en SS'ers. Zware oorlogsmisdadigers zaten vast met kleine collaborateurs, waaronder ook kinderen en vals beschuldigden. Verduijn beschrijft een chaotische tijd waarin het wemelde van de misstanden, mishandelingen en willekeur, maar wat tevens niet te vergelijken valt met de Duitse concentratiekampen. Ze beschrijft het dagelijks leven in het kamp en de toenemende aandacht voor heropvoeding en terugkeer in de samenleving.

Heeft u Hitler gezien?

Walter Kempowski, met een voorwoord van Roxane van Iperen

ALFABET UITGEVERS 2023, 336 PAGINA'S, ISBN 9789021341637

Heeft u Hitler gezien? en *Wist u ervan?* van de Duitse schrijver Walter Kempowski verschenen respectievelijk in 1973 en 1979. Het zijn tevens de twee vragen die Kempowski na de oorlog stelde aan gewone Duitsers: vrienden, familie, collega's, suppoosten in musea, handelaren en ouderen. In de ooggetuigenverklaringen lopen enthousiasme, onverschilligheid, afschuw, ongeloof en verbijstering door elkaar heen. Kempowski registreert alleen. Roxane van Iperen schreef het voorwoord bij het nu in één band uitgebrachte boek, en legt een link naar deze tijd.

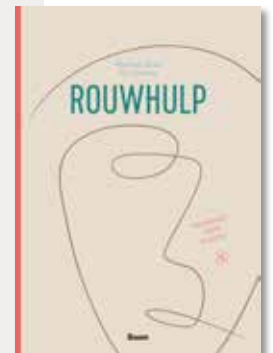
Rouwhulp

Werkboek voor kinderen en jongeren

Mariken Spuij & Paul Boelen

BOOM UITGEVERS 2023, 160 PAGINA'S, ISBN 9789089532978

Rouwhulp is een werkboek voor kinderen en jongeren waarvan een dierbare is overleden en die vast (dreigen te) lopen in hun rouwproces. De pijn die ze voelen benoemen ze vaak als het missen. De behandeling is gebaseerd op cognitieve gedragstherapie, omvat 9 sessies en is evidence-based. Het werkboek bestaat uit oefeningen, uitleg en werkbladen, waaronder de Rouw Checklist. Ter aanvulling op het werkboek zijn gratis bijlagen te downloaden met oefeningen, formulieren, werkbladen en planners.

Bewegen tussen geweld, conflict & trauma

Kris Decraemer

INTERACTIE-ACADEMIE 2023, 330 PAGINA'S, ISBN 978946436782

Deze essaybundel is een verzameling van het werk van Kris Decraemer - klinisch psycholoog, systeemtheoretisch psychotherapeut en traumatherapeut - uit de periode 1997-2022. Het is bedoeld voor hulpverleners die zoeken naar alternatieven en praktijkgingangen om zich aan vast te houden voor individuele traumatherapie, daderhulp, somatisch onverklaarde lichamelijke klachten of chronische conflicten in families.

Preventing and treating the invisible wounds of war

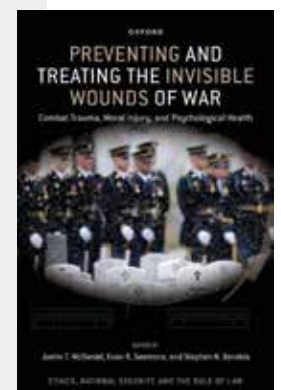
Combat trauma, moral injury, and psychological health

J.T. McDaniel, E.R. Seamone & S.N. Xenakis (Eds.)

OXFORD UNIVERSITY PRESS 2023, 408 PAGINA'S, ISBN 9780197646618

(ABSTRACTS VAN DE HOOFDSTUKKEN ZIJN ONLINE TE BEKIJKEN)

Dit boek gaat vooral in op de impact van historische en recente oorlogen op Amerikaanse veteranen. De hoofdstukken behandelen moreel letsel, militair seksueel trauma en gevechtstrauma op afstand (drone- en robotoorlogsvoering) als voorlopers van ernstige psychische stoornissen, met als doel hoe deze aandoeningen bij toekomstige gevechtsoperaties te herkennen en te verzachten. De hoofdstukken bieden ook inzicht in het berekenen van de kosten van oorlogen in termen van dollars die worden uitgegeven aan de behandeling van geestelijke gezondheidsproblemen, de intergenerationele overdracht op gezinnen en toekomstige generaties, en de betrokkenheid bij het strafrechtstelsel van degenen die geen behandeling krijgen vanwege militair wangedrag.

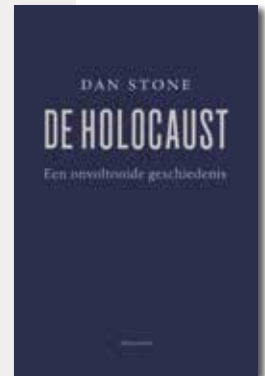
De Holocaust

Een onvoltooide geschiedenis

Dan Stone

ATLAS CONTACT 2023, 368 PAGINA'S, ISBN 9789045046273

Dan Stone, hoogleraar moderne geschiedenis en directeur van het Holocaust Research Institute, betoogt dat de ware dimensie van de door de nazi's aangerichte verschrikking in onze huidige herdenkingscultuur onbedoeld onderbelicht blijft. De Holocaust had niet plaats kunnen vinden zonder de hulp van talrijke staten en actoren die niet gelieerd waren aan het naziregime. Ge-structureerd rond vier thema's - trauma, collaboratie, genocidale fantasie en naoorlogse gevolgen - demonstreert Stone dat we, willen we de misdaden begrijpen, voor de oorzaken ver vóór en wat betreft de gevolgen ver ná de oorlog moeten kijken.

Uit zorg verdreven

Het Nederlandse krankzinnigenwezen tijdens de Tweede Wereldoorlog

Eveline Buchheim & Ralf Futselaar

BOOM UITGEVERS 2023, 320 PAGINA'S, ISBN 9789024457342

Vanaf 1940 werden psychiatrische patiënten (zowel in de moderne zin als mensen met uiteenlopende beperkingen en ouderen met dementie) van zogenaamde krankzinnigengestichten in Duitsland, systematisch verwaarloosd en later zelfs vermoord. Dit boek onderzoekt hoe in Nederland patiënten werden behandeld door een regime dat hen niet als volwaardig beschouwde. Duidelijk wordt dat de oorlogsomstandigheden en veelvuldige evacuaties voor deze kwetsbare, afhankelijke groep desastreuus konden uitpakken.

Het donkerste donker

Een geschiedenis van Sobibor

Rosanne Kropman

NIEUW AMSTERDAM 2023, 208 PAGINA'S, ISBN 9789046826881

Na Auschwitz is Sobibor met ruim 34.000 Nederlandse slachtoffers het grootste Nederlandse massagraf. In oktober 1943 wordt Sobibor door de nazi's gesloten, de sporen zo veel mogelijk uitgewist. Onderzoeksjournalist Rosanne Kropman is er in 2014 bij als archeologen de fundamente van de acht gaskamers uitgraven. Vanaf dat moment gaat zij op zoek naar de sporen van het kamp. Ze ontmoet de laatste overlevenden van de opstand en hun families, vertelt verhalen van de daders en ziet de moeizame omgang in Polen met het Holocaust-erfgoed.

International Handbook of Multidisciplinary Perspectives on Descendants of Holocaust Survivors

Judith Tydor Baumel-Schwartz & Amit Shrira (Eds.)

ROUTLEDGE 2023, 264 PAGINA'S, ISBN 9781032254333

(ABSTRACTS VAN DE HOOFDSTUKKEN ZIJN ONLINE TE BEKIJKEN)

Dit boek brengt onderzoek bijeen uit verschillende vakgebieden dat gaat over de nasleep en de psychosociale gevolgen van de Holocaust op de tweede en derde generatie. In het eerste deel wordt dit belicht vanuit de geesteswetenschappen (geschiedenis en getuigenis, literatuur, film en theater, kunst en muziek). In het tweede deel vanuit de sociale en gezondheidswetenschappen (psychologie, sociologie, antropologie, communicatie, gerontologie, verpleegkunde en geneeskunde).

Congo: Vrouwen de baas

Dokter Ruben aflevering 2

Ruben Terlou & Stefanie de Brouwer

VPRO 2023, 46 MIN.

In Oost-Congo worden vrouwen op grote schaal verkracht door rebellengroepen. Wat kun je als dokter dan uitrusten? Ruben Terlou is in het Panzi Hospital voor vrouwen in DR Congo, geleid door Nobelprijswinnaar en gynaecoloog dr. Mukwege, en vergezelt een mobiele eenheid van Mukwege die verkrachtingslachtoffers opspoort om ze te kunnen behandelen.

Kleinkinderen van de Oost

Daan Citters & Joenoes Polnaija

VPRO 2023, 74 MIN.

Joenoes Polnaija en Daan van Citters speelden samen in de film *De Oost* en werden vrienden. Ze wisselden ervaringen uit over het lot van hun opa's en ontdekten dat ze daar allebei mee worstelden. Na de opnames besloten ze dan ook terug te gaan naar Indonesië en in de voetsporen van hun opa's te treden. Daans opa was commandant van de verkenningsbrigade, en beide Molukse opa's van Joenoes vochten als KNIL-soldaten aan de zijde van het Nederlandse leger.

Leven Na Overleven

Sinai Centrum

2023, 60 MIN.

Deze documentaire portretteert jonge oorlogsslachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. Nu inmiddels op leeftijd volgen zij een groepsbehandeling bij het Sinai Behandelcentrum in Amstelveen. Het verhaal gaat over de eenzaamheid en boosheid die volgt op het uit elkaar gerukt zijn als familie. Hoe ga je ermee om dat je bent weggegeven door je ouders? Hoe was het om in verschillende gezinnen ondergedoken te zijn? Hoe is het om weer verenigd te worden met ouders die zo getraumatiseerd zijn? En hoe werken de familietraumata door in hun gevoelsleven?

Het verzwijgen

Marieke van der Winden

2DOC 2023, 90 MIN.

Op de begrafenis van haar moeder hoort filmmaker Marieke van der Winden dat haar grootouders 'fout' waren in de Tweede Wereldoorlog. Als ze in de archieven op zoek gaat naar het oorlogsverleden van haar familie, blijken veel meer familieleden een dossier te hebben. Verzwijgen werkt voor haar niet en daarom vertelt ze in deze documentaire over haar zoektocht.

Sophie van Leeuwen

EDITORIAL

Foto Vecteezy

Wie helpt de hulpverlener?

Als kinderpsycholoog bespreek ik vaak met ouders dat het in de eerste plaats belangrijk is dat het goed met hen gaat, omdat zij dan pas in staat zijn om goed voor hun kinderen te zorgen. De vergelijking met het zuurstofmasker in het vliegtuig valt regelmatig: help eerst jezelf, voordat je anderen helpt. Hulpverleners zijn zich over het algemeen bewust van het belang van zelfzorg. Toch zie ik ook om me heen dat juist de mensen die voor hun beroep anderen helpen, soms vergeten om zelf om hulp te vragen.

Persoonlijkheidskenmerken van hulpverleners zoals perfectionisme en een sterk verantwoordelijkheidsgevoel zullen daar vast een rol in spelen. Helaas zie ik ook dat de marktwerking in de zorg en de toenemende werkdruk dit probleem vergroten. Hoe langer je wachtlijst is, hoe lastiger het is om te zeggen dat je geen ruimte hebt om nieuwe behandelingen te starten. En hoe sterker er wordt benadrukt dat je een productienorm moet halen, hoe lastiger het is om af en toe stil te staan bij hoe je je zelf voelt. Met daarbij ook wellicht het gevoel een ander niet met de caseload te willen opzadelen, terwijl het uitvallen door bijvoorbeeld ziekte en burn-out, de wachttijden nog meer doet oplopen.

Zelfzorg en aandacht voor de mentale gezondheid van hulpverleners zijn dus essentieel. Op het symposium *Wie knipt de kapper* van de NtVP Special Interest Group *Opvang en Vroege Interventies*, werd aandacht besteed aan dit onderwerp. In dit katern leest u een verslag van het symposium dat op 2 november jl. plaatsvond. In de intervisierubriek beantwoordt Ruth van der Hallen de vraag wat de impact van suicide van een cliënt kan zijn op hulpverleners en hoe we hulpverleners hierbij kunnen ondersteunen. Sociale steun lijkt een sleutelwoord als het gaat om het mentaal welbevinden van hulpverleners. Wanneer het iemand niet lukt om hulp te vragen, is het des te belangrijker dat collega's deze hulp aanbieden. Laten we dus niet alleen voor onze cliënten, maar ook voor elkaar klaarstaan wanneer dat nodig is, juist als de wachtlijsten en de werkdruk oplopen.

Sophie van Leeuwen - Psycholoog en communicatiemedewerker NtVP

Wie knipt de kapper?

Verslag van het NtVP Symposium van de Special Interest Group 'Opvang en Vroege Interventies'

Een deelnemer sluit net te laat aan bij een workshop: 'Sorry, ik zat nog even bij de kapper!'. Op deze dag een legitiem excuus. De kapper was namelijk onderdeel van het dagprogramma van het symposium *Wie knipt de kapper?*. Georganiseerd speciaal voor coördinatoren en beleidsmakers verantwoordelijk voor collegiale opvang en nazorg na ingrijpende gebeurtenissen in hoog risico beroepen. Om hen eens in het zonnetje te zetten, omdat ze belangrijk en soms zwaar werk hebben. Omdat ze altijd klaar staan om collega's te ondersteunen, die collega's na ingrijpende gebeurtenissen op het werk ondersteunen.

In beroepsgroepen waarin medewerkers zo frequent worden geconfronteerd met ingrijpende, aangrijpende, potentieel traumatische gebeurtenissen, verdient de zorg voor de medewerkers bijzondere aandacht. Om erkenning en ondersteuning te bieden en de negatieve emotionele gevolgen van deze confrontaties te voorkomen of beperken. Steeds meer organisaties hebben daarom georganiseerde vormen van collegiale ondersteuning opgezet. Want collega's blijken veelal de voorkeur te geven aan opvang door een collega, die begrijpt wat de collega meemaakt en de organisatie kent. En ook in richtlijnen wordt aanbevolen

Steeds meer organisaties hebben georganiseerde vormen van collegiale ondersteuning opgezet.

om de directe kringen rondom een medewerker, zoals collega's, leidinggevend en georganiseerde vormen van collegiale opvang, eerst in te zetten ter ondersteuning. Dit biedt namelijk in de meeste situaties de collega voldoende ondersteuning bij diens natuurlijk herstelvermogen en meer professionele zorg is meestal niet nodig.

De coördinator of beleidsmaker collegiale opvang is binnen de organisatie verantwoordelijk voor de inzet en kwaliteit van de collegiale opvang en ondersteunt collegiaal opvangsers om hun taak goed uit te kunnen voeren. Zij werken heel zelfstandig en hebben niet altijd een collega coördinator binnen de organisatie. Mede door de Covid periode groeide bij deze groep de behoefte om ook andere coördinatoren te kunnen ontmoeten. Bijvoorbeeld uit andere regio's, maar ook van andere sectoren. Om ook eens bij elkaar het licht op te steken. Hoe hebben jullie het bij de brandweer neergezet en wat kunnen we leren van de ambulance? Is het Team Collegiale Opvang van de politie zo anders dan peersupport in het ziekenhuis en wat zijn de overeenkomsten?

Op het symposium *Wie knipt de kapper?* wilden we als NtVP *Special Interest Group Opvang en Vroege Interventies* deze mensen bij elkaar brengen. En zo geschiedde op 2 November 2023, op het Bouw en Infrapark, een voormalig kazerneterrein in Harderwijk. De kaarten voor het symposium waren binnen korte tijd uitverkocht. Het moest een dag worden om collega-coördinatoren van de politie, brandweer, ambulance, defensie, ziekenhuizen en andere sectoren te ontmoeten. Om kennis op te doen over

herziene richtlijnen en over zelfzorg. Om tijdens de workshops samen verdieping te vinden op sector-overstijgende thema's. Hoe te handelen als een collega plots tragisch komt te overlijden, hoe een goed gesprek te voeren in zeer aangrijpende situaties, hoe het collegiale opvang netwerk te borgen in de organisatie en welke afwegingen maak je om door te verwijzen als collegiale opvang niet voldoende blijkt? En... om door kapper Jack je haar te laten verzorgen.

Het werd een prachtige dag. Met een voldaan gevoel kijken we terug op een zeer geslaagd symposium. Wat opviel was de eenheid in verscheidenheid, zoals een van de deelnemers mooi verwoordde. Natuurlijk zijn er verschillen. Zo staat bij sommige organisaties het collegiaal opvang netwerk al jarenlang als een huis en bij andere organisaties nog in de kinderschoenen. Is bij de een de coördinatie van collegiale opvang een neventaak en bij de ander een officiële functie. Maar de enorme betrokkenheid, het streven naar kwalitatief goede ondersteuning, en het grote hart voor collega's zorgden voor veel herkenning bij elkaar. Ambulanceverpleegkundige Ivo legde de ervaringen van de dag vast in een editie van de Ambulance podcast die binnenkort via onder andere Spotify te beluisteren is.

Deze dag smaakt naar meer. Dat zagen we ook in de evaluaties: mensen hebben zich erkend gevoeld, ideeën opgedaan, voelden zich verwend door de locatie en de catering en hebben veel ideeën meegegeven voor een volgende meeting. Zoals opnieuw aandacht besteden aan zelfzorg van de coördinator, uitwisseling over de implementatie van een collegiaal opvangsysteem en ook inzoomen op ingewikkelde gesprekken, oefenen met een acteur en intervisie. Genoeg input voor een volgende editie, zodat we er opnieuw aan bij kunnen dragen dat ook de kapper goed geknapt blijft!

Anja van 't Klooster, Daniël Erisman, Ine Spee, Lucy Dijkman, Martin Vijzelaar, Paulien Polderman en Anne Bakker

Over NtVP

De Nederlandstalige Vereniging voor Psychotrauma (NtVP) is een onafhankelijke vereniging, die streeft naar continue kwaliteitsverbetering op het gebied van psychotraumatologie voor diegenen die zich professioneel of binnen een professionele organisatie met psychotrauma bezighouden.

De NtVP maakt deel uit van de Europese vereniging voor Psychotrauma (ESTSS). De ESTSS heeft verbindingen met een groot aantal nationale verenigingen, waardoor een Europees breed netwerk van Psychotrauma verenigingen ontstaat.

COLOFON

Dit katern wordt verzorgd door de werkgroep Communicatie van de Nederlandstalige Vereniging voor Psychotrauma.

Redactie NtVP Katern: Sophie van Leeuwen & Janne Punski-Hoogervorst
Contact: communicatie@ntvp.nl
© NtVP 2023

SUPERVISIE

In de Supervisie rubriek beantwoorden experts uit het netwerk van de NtVP uw vragen over onderwerpen uit het brede werkveld van de psychotraumazorg. Hebt u een vraag over indicatiestelling, behandeling of wetenschap over psychotrauma? Stuur hem naar communicatie@NtVP.nl onder vermelding van Impact Supervisie.

De vraag

Wat is de impact van cliëntsüicide op hulpverleners en hoe kunnen we hulpverleners hierbij ondersteunen?

Antwoord van de expert

Impact van cliëntsüicide op hulpverleners

Een cliëntsüicide, waarbij een cliënt of patiënt van een hulpverlener overlijdt aan süicide, kan een diepgaande impact hebben op de betrokken hulpverlener. Onderzoek toont aan dat 30% tot 80% van alle hulpverleners werkzaam in de GGZ ooit een cliënt aan süicide verliest¹. Op korte termijn ervaren hulpverleners vaak gevoelens van schok, ongeloof, verwarring, evenals intense emoties zoals verdriet, depressie, en boosheid. Ook een sterk gevoel van verantwoordelijkheid, dat vaak gepaard gaat met gevoelens van schuld, schaamte, incompetentie en falen, komt veel voor². Ongeveer de helft van alle hulpverleners ervaart posttraumatische stresssymptomen, zoals onvrijwillige en levendige herinneringen aan het verlies, het vermijden van situaties, plaatsen of mensen, verhoogde prikkelbaarheid, slapeloosheid en emotionele afstomping^{1,2}. Ook op de langere termijn kunnen de gevolgen van de cliëntsüicide voor velen voelbaar blijven op persoonlijk of professioneel vlak. Zo geven hulpverleners vaak aan dat ze blijvend meer gespannen zijn en minder zelfverzekerd, twijfelen aan hun vermogen om hulp te bieden, alerter zijn bij süicidale uitingen, en zich meer geïsoleerd voelen van hun collega's¹. Ook zijn veel hulpverleners zich achteraf meer bewust van de juridische kaders van hun werk of geven ze hun werk op een andere manier vorm waardoor ze minder vaak met süicidaliteit geconfronteerd worden². Onderzoek wijst uit

De impact van de süicide van een cliënt op de hulpverlener

dat ongeveer 15% van de hulpverleners na een cliëntsüicide actief overweegt om het werken binnen de geestelijke gezondheidszorg op te geven³.

Factoren bepalend voor de impact

Wat maakt dat een cliënt süicide zoveel impact kan hebben op een hulpverlener? Het is belangrijk om te erkennen dat niet alle hulpverleners op dezelfde manier reageren en dat elke verliessituatie anders is. De impact van de süicide op de hulpverlener hangt af van verschillende factoren⁴. Demografische factoren, zoals leeftijd en geslacht, zijn eerder uitgebreid onderzocht. Aanvankelijk leek het zo dat zowel vrouwelijke als jongere hulpverleners kwetsbaarder waren voor de impact na cliëntsüicide. Recenter onderzoek suggereert echter dat deze variabelen slechts beperkt van invloed zijn³. Andere factoren die zijn onderzocht, zijn onder andere de relatie tussen de hulpverlener en cliënt, de ervaring van de hulpverlener met süicide, de algemene copingstijl van de hulpverlener en de mate van (ervaren) steun van collega's en de organisatie. Zo blijkt dat een nauwe of intensieve hulpverlenersrelatie vaak gepaard gaat met meer emotionele betrokkenheid en een sterker verantwoordelijkheidsgevoel³. Persoonlijke ervaring met süicide,

of een sterke overtuiging dat suïcide te allen tijde vermeden kan worden, wordt ook geassocieerd met meer impact na cliëntsuiïcide. Daarentegen blijken hulpverleners die binnen hun professionele context vaker in aanraking komen met suïcide, minder kwetsbaar te zijn voor de gevolgen van cliëntsuiïcide⁵. Hulpverleners die een positieve copingstijl hanteren, zoals humor gebruiken of positief herkadern bij moeilijkheden, rapporteren ook minder impact, terwijl hulpverleners met een vermijdende copingstijl juist meer impact rapporteren⁶. Ten slotte blijkt dat hulpverleners op de lange termijn minder worstelen met de impact van een suïcide wanneer zij zich gesteund voelen en hun zorgen en angsten kunnen delen met collega's of hun leidinggevende^{2,3}.

Klinische adviezen

Allereerst is van belang dat hulpverleners en organisaties zich bewust zijn van de mogelijke impact van een cliëntsuiïcide en proactief maatregelen nemen om deze impact te verminderen. Dit omvat het opleiden van hulpverleners in suïcidepreventie en risicobeoordeling, evenals het verstrekken van psycho-educatie met betrekking tot cliëntsuiïcide en de impact van dergelijke verlieservaring^{4,5}. Uit onder-

zoek blijkt dat, op individueel niveau, hulpverleners die te maken hebben gehad met een cliëntsuiïcide, het als erg waardevol beschouwen om deze ervaring te delen met hun partner, familie, vrienden, nabije collega's en hun leidinggevende(n). Hoewel contact met de familie van de cliënt of het bijwonen van de begrafenis van de cliënt niet altijd gebruikelijk is, wordt dit doorgaans als zeer ondersteunend ervaren^{2,3}. Op organisatieniveau is het van groot belang dat een veilige omgeving wordt gecreëerd waarin hulpverleners vrijuit kunnen praten over hun gevoelens en de impact van de cliëntsuiïcide. Het verminderen van stigma en het bevorderen van open, constructieve communicatie staat hierbij centraal. Daarnaast is het van belang dat organisaties heldere protocollen en richtlijnen opstellen met betrekking tot suïcidegevallen, zodat noodzakelijke ondersteuning of nazorg snel en effectief geboden kan worden wanneer hulpverleners hier mee te maken krijgen⁴.

REFERENTIES

1. Ellis, T. E. & Patel, A. B. (2012). Client suicide: What now? *Cognitive and Behavioral Practice*, 19, 277–287.
2. Ting, L., Sanders, S., Jacobson, J. M. & Power, J. R. (2006). Dealing with the aftermath: a qualitative analysis of mental health social workers' reactions after a client suicide. *Social Work*, 51, 329–341.
3. Gulfi, A., Castelli Dransart, D. A., Heeb, J.-L. & Gutjahr, E. (2010). The impact of patient suicide on the professional reactions and practices of mental health caregivers and social workers. *Crisis*, 31, 202–210.
4. Dransart, D. A. C., Treven, M., Grad, O. T. & Andriessen, K. (2017). Impact of client suicide on health and mental health professionals. in *Postvention in action: The international handbook of suicide bereavement support*, 245–254.
5. Pisoni, I. & Van der Hallen, R. Attitudes toward Suicide and the Impact of Client Suicide: A Structural Equation Modeling Approach. (2022). *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19, 5481.
6. Van der Hallen, R. & Godor, B. P. (2022). Exploring the Role of Coping Strategies on the Impact of Client Suicide: A Structural Equation Modeling Approach. *OMEGA – Journal of Death and Dying*, 302228211073213.

OVER DE EXPERT

Ruth van der Hallen is Universitair Docent Klinische Psychologie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Haar onderzoek richt zich op individuele verschillen in hoe mensen omgaan met traumatische gebeurtenissen en hoe dit van invloed is op hun mentale gezondheid. Ze is gespecialiseerd in traumaverwerking, suïcidepreventie en onderzoek naar taboes en geheimen. Daarnaast is zij werkzaam als psycholoog in een multidisciplinaire groepspraktijk. Binnen de NtVP maakt Ruth deel uit van de communicatiecommissie.

foto Diewertje Bravenboer

Ruth van der Hallen

WOL

Vergeten slachtoffers
en verborgen helden
van de zorg in WOII

CAREES?

Nu te zien

t/m 15 september 2024

Amstel 51 | Amsterdam

Tickets: museumvandegeest.nl

